

An aerial photograph showing a large array of blue solar panels installed on a green grassy field. The panels are arranged in a grid pattern, with white lines separating them. The grass is vibrant green, and some small yellow flowers are visible. The perspective is from above, looking down at the panels.

Maart 2022

Evaluatie Regionale Energiesstrategie

Gemeente Diemen

Inhoud

Samenvatting	1
1. Aanleiding en aanpak evaluatie	6
1.1 Aanleiding	6
1.2 Doelstelling	6
1.3 Doelgroepen en werkwijze	6
1.4 Opbouw rapport	7
2. Deskresearch – RES-proces gemeente Diemen	8
2.1 Tijdlijn van het RES-proces in de gemeente Diemen	8
2.2 Analyse participatieproces – deskresearch	11
2.2.1 Fases betrokkenheid gemeente Diemen	11
2.2.2 Bestuurlijk proces	12
2.2.3 Borging van inhoudelijke thema's	12
3. Enquêteresultaten.....	15
3.1 Inwoners (n=183).....	15
3.2 Externe belanghebbenden (n=32)	18
3.3 Gemeenteraad, wethouder en ambtenaren (n=24)	20
4. Interview wethouder en ambtenaren	23
5. Conclusie	25
5.1 Communicatie en participatieproces	25
5.2 Bestuurlijk proces	29
5.3 Borging van inhoudelijke thema's	29
6. Advies vervolgproces	31
6.1 Participatie en communicatie	31
Zorg dat er een hoger niveau van participatie mogelijk is of noem het anders	31
6.2 Bestuurlijk proces	31
6.3 Borging inhoudelijke thema's	32
6.4 Tot slot – samen zorgen voor onze democratie	34
Bijlage 1 - Omschrijving proces naar RES 1.0	35
Bijlage 2 - Participatieproces.....	38
Bijlage 3 – Onderzoeken	39
Bijlage 4 - Informeren	40
4. 1 Informeren (extern draagvlak).....	40
4.2 Informeren (intern draagvlak)	41
4.3 Informeren (raad)	41
4.4 Bijeenkomsten – overzicht	41
Bijlage 5 – Enquêtevragen.....	43

Samenvatting

Algemeen

De gemeenteraad van Diemen heeft op 17 juni 2021 de RES 1.0 vastgesteld. In de RES 1.0 zijn een aantal zoekgebieden opgenomen voor zon en wind op land in de gemeente Diemen. De komende jaren wil de gemeente deze zoekgebieden, samen met de omgeving, verder uitwerken en onderzoeken. Om het vervolgproces goed vorm te geven, wil de gemeente het RES-proces tot de vaststelling van de RES 1.0 evalueren. De evaluatie is gericht op drie thema's: de communicatie en participatie, het bestuurlijk proces en de borging van de inhoudelijke thema's gezondheid/welzijn, natuur en lokaal eigendom.

In dit hoofdstuk vindt u de samenvatting van deze evaluatie, uitgevoerd door de Natuur- en Milieufederatie Noord-Holland. Deze evaluatie is bescheiden van opzet geweest. De resultaten van de enquête geven enkel een indruk van de waardering van het RES-proces door de inwoners, stakeholders en gemeenteraadsleden en ambtenaren van de gemeente Diemen. Toch kunnen wij op basis van de deskstudie, enquêtes en interviews en vanuit onze expertise en betrokkenheid bij het RES-proces een aantal constatering en aanbevelingen doen ten behoeve van participatie bij dit proces in Diemen. Deze aanbevelingen zijn op twee manieren op te vatten: als een analyse van het RES-proces tot nu toe en als aanbevelingen voor het verder uitwerken en invullen van de zoekgebieden door de gemeente Diemen.

Duidelijk en consequent uitgevoerde processtappen

Naar onze mening heeft de gemeente Diemen een duidelijk en consequent uitgevoerd RES-proces doorlopen. Dit proces had heldere processtappen en is de basis geweest van een succesvol uitgevoerd participatietraject. Ondanks de vaak heftige dynamiek is het proces twee jaar lang overeind blijven staan. Het inbouwen van extra participatiefases, zoals in andere gemeenten wel gebeurde, was bijvoorbeeld niet nodig. De meer betrokken en interne stakeholders, zoals de gemeenteraad, waarden dat ook in de enquête. Een opvallende uitspraak hierover in de enquête was: "Ga vooral zo door en blijf de inwoners betrekken!"

Tegelijkertijd geven veel inwoners en stakeholders, met name de tegenstanders van windmolens, aan dat ze weinig vertrouwen hebben in het proces en in een mogelijk vervolgproces. In onze ogen komt die onvrede niet voort uit onduidelijkheid over de processtappen, maar door redenen die hieronder worden benoemd en in hoofdstuk 3.1 nader beschreven.

Succesfactor: De basis van een goed participatieproces is een helder en duidelijk proces met heldere en duidelijke participatie- en besluitvormingsstappen, die in de tijd geplaatst zijn en consequent worden uitgevoerd. Diemen heeft hier aan voldaan.

Inhoudelijk heldere insteek over status zoekgebieden

De gemeente Diemen, inclusief de wethouder, hebben gedurende het proces duidelijk aangegeven dat het RES-proces een zoekproces is en dat de gemeente alleen windmolens gaat plaatsen als dat verantwoord is wat betreft natuur, landschap en gezondheidseffecten. Voor het plaatsen van windmolens of het aanleggen van zonneparken lag gedurende het proces niks vast. "Er waren geen vooraf vastliggende ideeën of dubbele agenda's. Daardoor was de aanpak zuiver" werd in het

interview gezegd. Tegelijkertijd riep dat in het proces ook onduidelijkheid op (zie iteratieparadox en hoofdstuk 5.1).

Aanbeveling: Hoewel het zoekgebiedenproces een open karakter had, had een (nog) duidelijkere “nee, tenzij”-instek van de gemeente voor het plaatsen van windmolens in die zoekgebieden meer vertrouwen kunnen wekken.

Veel interactie

De gemeente Diemen heeft voor de participatie ingezet op veel interactie met inwoners en stakeholders, door middel van digitale nieuwsbrieven, websites, papieren brieven, georganiseerde bijeenkomsten, persoonlijke contacten en extra bezoeken van de wethouder. Deze activiteiten vonden elke fase opnieuw plaats.

Positief hieraan is dat inwoners en stakeholders mee werden genomen in het proces van de gemeente om zoekgebieden af te laten vallen of preciezer in te vullen. Ze waren daardoor ook in de gelegenheid om per fase feedback te geven. Die feedback verwerkte de gemeente in de volgende beslisstap, zoals het laten vallen of inperken van zoekgebieden.

Tegelijkertijd hadden een aantal deelnemers van het participatieproces, die vooral op zoek waren naar duidelijkheid (het uitsluiten van windmolens bijvoorbeeld), het gevoel niet goed gehoord te worden. De gemeente bleef in elke fase zoeken naar plekken voor windmolens, terwijl die inwoners al in de fases daarvoor hadden aangegeven tegen de plaatsing van windmolens te zijn.

Aanbeveling: Veel interactie in een helder proces vergroot de betrokkenheid van inwoners bij de RES. Tegelijk zorgt het er ook voor dat tegenstanders zich steeds beter organiseren en bij elke stap hun geluid laten horen. Benoem dit duidelijk bij elke participatiestap, in bijeenkomsten en bijvoorbeeld in nieuwsbrieven.

Iteratief proces met feedback van inwoners leidt tot aanpassingen van beleid

De gemeente heeft vanaf het begin van het proces de zorgen van inwoners serieus genomen. Lokaal eigendom is direct door de gemeenteraad vastgelegd als uitgangspunt voor de RES en de zorgen voor landschap en natuur hebben geleid tot het afvallen en inperken van zoekgebieden. Voor de gezondheidseffecten is dit minder duidelijk (zie hierna).

Succesfactor: In dit iteratieve en zoekende proces heeft de gemeente duidelijk laten zien dat feedback effect heeft op het beleid. In dit geval was dat het stap voor stap af laten vallen of inperken van zoekgebieden.

Feedback objectiveren

Inwoners en stakeholders hadden zorgen voor natuur en landschap als gevolg van het plaatsen van windmolens en zonneparken. De gemeente heeft daarom onderzoeken uit te laten voeren op deze onderwerpen. De feedback en zorgen, in combinatie met de onderzoeken, zorgt voor een geobjectiveerde, inhoudelijke basis voor besluitvorming.

Succesfactor: Het was mogelijk door middel van onderzoeken objectiveren van de feedback van inwoners en organisaties gaf een solide basis voor besluitvorming in de RES in Diemen.

Geen bevredigend antwoord op de zorgen over gezondheidseffecten van inwoners

De vraag of er voldoende aandacht aan natuur en landschap is besteed, kan zonder meer positief worden beantwoord. Of dat ook geldt voor de gezondheidseffecten van het plaatsen van windmolens is moeilijker te zeggen. Er is zeker voldoende aandacht geweest voor dit onderwerp. Het is tijdens bijeenkomsten en in communicatiemiddelen en besluiten uitgebreid aan de orde geweest. Tegelijkertijd is het de gemeente, door het ontbreken van geaccepteerde landelijke geluidsnormen en wetenschappelijke consensus over de gezondheidseffecten van geluid, niet gelukt om de zorgen hierover weg te nemen. Zie ook hierna.

Aanbeveling: Wetenschappelijke en maatschappelijke consensus over onderwerpen waar veel zorgen over zijn, is belangrijk voor een goed participatieproces. Is die consensus er niet, benoem dan dat de gemeente uitgaat van het “nee, tenzij” principe. “Alleen als onderzoeken en regels duidelijk maken dat er geen gezondheidsschade optreedt, overwegen we plaatsing van windmolens.” Maak de “tenzij” zo concreet mogelijk.

Paradox: samen iteratief zoeken versus duidelijkheid voor inwoners

Het opstellen van een RES duurt relatief lang. Het proces bestaat uit meerdere fases met veel participatie en inspraakmomenten. Tijdens die inspraakmomenten gaven bewoners vaak dezelfde inhoudelijke feedback. Dat veel iteratieve stappen samen met inwoners werden gezet, heeft als voordeel dat er een sterke betrokkenheid was van inwoners bij het steeds duidelijker en preciezer maken van het beleid. Nadeel is dat inwoners, met name de tegenstanders van windmolens, het gevoel kregen aan het lijntje gehouden te worden. Het volgende citaat laat dat zien: "Er wordt niet geluisterd, er is toch al besloten en men staat niet open voor negatieve geluiden." Ze hadden al vaak aangegeven tegen het plaatsen van windmolens te zijn, maar de gemeente gaat door met het onderzoeken van de mogelijkheid tot plaatsing.

Aanbeveling: Een iteratief proces met kleine stapjes om beleid steeds meer helder te maken, vraagt om begrip en geduld van inwoners, vooral als die een sterke visie hebben op de wenselijkheid of onwenselijkheid van een voorstel. Vraag dat geduld ook expliciet.

Nieuwe toetreders betekent opnieuw discussie

Een langer proces met veel interactie zorgt ervoor dat zich voortdurend nieuwe deelnemers bij het proces aansloten. Zij stelden regelmatig vragen die eerder in het proces al waren beantwoord, bijvoorbeeld over het nut en de noodzaak van windmolens.

Aanbeveling: Wees voorbereid op nieuwe deelnemers die ‘oude’ vragen stellen, bijvoorbeeld over nut en noodzaak, en neem de tijd om die vragen wederom te beantwoorden.

Wat is voldoende draagvlak?

In de RES ligt veel nadruk op draagvlak en voldoende draagvlak voor het aanleggen van zonneparken en het plaatsen van windmolens. Het is alleen niet helder wat ‘voldoende draagvlak’ precies inhoudt. Is dat de meerderheid van de gemeenteraad die voor of tegen een plaatsingsbesluit stemt, in combinatie met het voldoen aan wettelijke normen? Worden er extra inhoudelijke eisen gesteld, bijvoorbeeld ter bescherming van omwonenden? Of wordt de mening van omwonenden ook meegewogen?

Aanbeveling: Maak als gemeente aan de voorkant van het participatieproces zo duidelijk mogelijk wat voldoende draagvlak inhoudt. Of bepaal dat aan het begin van de participatie samen met inwoners en maatschappelijke organisaties. Hoe duidelijker “voldoende draagvlak wordt gedefinieerd”, des te meer vertrouwen er te verwachten is in het participatieproces. (Voor handvaten over voldoende draagvlak zie 6.1.)

Samenwerking in het RES-Team

Een goede samenwerking tussen ambtenaren onderling en tussen ambtenaren en de bestuurder (de wethouder) en het samen verantwoordelijkheid nemen voor het proces is – zeker in een roerig proces – een belangrijke succesfactor waaraan de gemeente Diemen heeft voldaan.

Omgaan met reuring

Het RES-proces in Diemen (en Amsterdam) kenmerkt zich door veel reuring als het gaat om de vraag of het plaatsen van windmolens wenselijk en mogelijk is. Dat vraagt om geduld, begrip en zoveel mogelijk persoonlijke interactie, zoals de gemeente Diemen ook heeft laten zien. Dat het vanwege het coronavirus onmogelijk was om elkaar (veel) fysiek te ontmoeten, maakte het ‘echte gesprek’ niet makkelijker.

Succesfactor: Hoe meer fysieke en persoonlijke interactie, des te beter het begrip en vertrouwen zal zijn.

Feiten of alternatieve feiten

Reuring kan ook voor een dynamiek zorgen, waarbij partijen feiten overdrijven of voor- en tegenstanders de feiten verschillend interpreteren. Vraag als gemeente altijd naar de zorgen achter de gepresenteerde of alternatieve feiten en leg je eigen inhoudelijk argumenten naast de inhoudelijke argumenten die tegenstanders presenteren. Juist ook als je het niet met die argumenten eens bent. Laat ook zien hoe je tot deze inhoudelijke argumenten bent gekomen en waar de grens ligt tussen een inhoudelijk feit en een (politieke) weging van hoe met de feiten moet worden omgegaan.

Aanbeveling: Een gezamenlijke fact finding missie kan helpen om onderling begrip en het vertrouwen in het proces te vergroten. Houd er wel rekening mee dat dit veel tijd kost en externe deskundigheid vaak noodzakelijk is.

Samen zuinig op de democratie

De Nederlandse samenleving is een prachtige, diverse democratische samenleving waarin we open met elkaar van mening mogen verschillen. Op die verworvenheid mogen we zuinig zijn, zeker met een oorlog aan de oostgrens van democratisch Europa. Tegelijkertijd vraagt dat ook om het gezamenlijk – bestuurders, ambtenaren, maatschappelijke organisaties, belangengroepen en inwoners – verantwoordelijkheid nemen voor het goed laten verlopen van besluitvormingsprocessen in die democratische samenleving. Dat doen we door goed naar elkaar te luisteren, door begrip te hebben voor elkaars rollen en posities, door meningsverschillen boven water te halen, door duidelijk te maken waarover de politiek moet beslissen. En dat vraagt, zeker tijdens participatieprocessen waarin veel op het spel staat, dat alle partijen de basis omgangsvormen hanteren die daarbij horen: luisteren, doorvragen en het punt van de ander samenvatten om (pas) daarna te reageren.

1. Aanleiding en aanpak evaluatie

1.1 Aanleiding

De gemeenteraad van Diemen heeft op 17 juni 2021 de RES 1.0 vastgesteld. In de RES 1.0 zijn een aantal zoekgebieden opgenomen voor zon en wind op land in de gemeente Diemen. De komende tijd wil de gemeente, samen met de omgeving, deze zoekgebieden verder onderzoeken, uitwerken en waar mogelijk invullen met windmolens en zonneparken.

Om een basis te leggen voor een goed vervolg wil de gemeente het RES-proces tot en met de vaststelling van de RES 1.0 evalueren. Het gaat specifiek om de evaluatie van dat deel van de RES dat door de gemeente is opgezet en uitgevoerd: **vanaf concept RES tot en met RES 1.0**. De Natuur- en Milieufederatie Noord-Holland (MNH) is gevraagd om deze evaluatie uit te voeren. MNH is onderdeel van de Participatiecoalitie Noord-Holland en is eerder als onafhankelijke partij betrokken geweest bij de uitvoering van het 'Natuur- en landschapsadvies RES zoekgebieden Diemen'.

Deze evaluatie vond plaats naast een evaluatie van het overkoepelende proces die door de RES-regio is uitgevoerd. Op deze manier krijgt de gemeente een beter inzicht in haar eigen aanpak.

1.2 Doelstelling

Door het RES 1.0-proces in Diemen te evalueren, wordt er teruggekeken op het verloop van het participatie- en besluitvormingsproces en kunnen er leerpunten voor het vervolg worden geformuleerd. In overleg met de gemeente Diemen wordt de evaluatie gericht op drie thema's:

- I. Communicatie en participatie
- II. Bestuurlijk proces
- III. Borging van inhoudelijke thema's: gezondheid/welzijn, natuur en lokaal eigendom

Met behulp van de input van verschillende belanghebbenden schetst deze evaluatie een beeld van het proces. Daarnaast geeft het een advies voor het vervolgproces.

1.3 Doelgroepen en werkwijze

Om een goed beeld te krijgen, is in deze evaluatie contact gezocht met verschillende doelgroepen. We hebben de communicatie, de participatie en het bestuurlijk proces onderzocht en de borging van inhoudelijke thema's (gezondheid/welzijn, natuur en lokaal eigendom) heeft daarbij bijzondere aandacht gekregen. Hiervoor hebben we de volgende werkwijze gehanteerd:

Er is een analyse gemaakt van de bestuurlijke momenten en het inspraakproces dat daarmee samenhangt. De hoofdlijnen hiervan zijn weergegeven in een tijdlijn.

Op basis van een online vragenlijst (zie bijlage 5 - enquêtevragen) zijn ervaringen opgehaald van inwoners, directe omwonenden van zoekgebieden en een aantal belangrijke externe belanghebbenden, zoals verenigingen, natuurorganisaties en de energievoorziening. Op basis van een vergelijkbare vragenlijst zijn ook de leden van de gemeenteraad betrokken.

In samenwerking met de gemeente is daarnaast een verdiepende analyse gemaakt van het bestuurlijk proces. Er is deskresearch gedaan en er heeft een gezamenlijk gesprek plaatsgevonden met de wethouder, beleidsadviseur energietransitie, communicatieadviseur en programmamanager ruimtelijk beleid. Hiermee is input verzameld over het bestuurlijk proces, communicatie en

participatie en borging van inhoudelijke thema's.

1.4 Opbouw rapport

Dit rapport is als volgt opgebouwd:

In het volgende hoofdstuk beschrijven we het onderzoek dat, op basis van online research en aangeleverde documenten van de gemeente, is uitgevoerd. Het betreft het onderzoek naar het RES-proces, specifiek naar het gedeelte waar de gemeente Diemen voor verantwoordelijk was.

Hoofdstuk 3 beschrijft de uitslagen van de enquêtes die onder inwoners, belanghebbenden en ambtenaren/gemeenteraad/wethouder zijn uitgezet. Hoofdstuk 4 is een verslaglegging van een aanvullend interview met de wethouder en ambtenaren.

Alle hoofdstukken gaan in op drie afzonderlijke en vooraf gedefinieerde onderzoeksrichtingen:

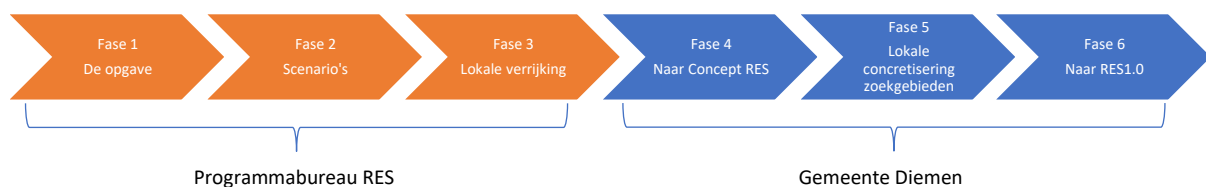
1. Participatie en communicatie
2. Bestuurlijk proces
3. Borging inhoudelijke thema's

Aanvullend worden alle fases geanalyseerd, met de eigenschappen van goede participatie als kader. Hoofdstuk 5 en 6 geven conclusies en een advies voor het vervolgproces.

2. Deskresearch – RES-proces gemeente Diemen

In dit hoofdstuk beschrijven we zo feitelijk mogelijk hoe het Noord-Hollandse RES-proces in Diemen heeft plaatsgevonden, vanaf de Concept RES in februari/juni 2020 (fase 'Naar Concept RES') tot 17 juni 2021 (fase vaststelling RES 1.0). Na het vaststellen van de RES 1.0 vond er een verdere verkenning van de mogelijkheden van wind- en zonne-energie in de Diemer zoekgebieden plaats, uitgevoerd door onderzoeksbureau TAUW. Ook is het belang van onderzoeken, gericht op effecten op de natuur, aangestipt in de Omgevingsvisie Diemen 2040 en het Ontwikkelperspectief Diemerscheg. Dit heeft in februari 2022 geleid tot aanvullende besluiten ten aanzien van de zoekgebieden. Deze stappen zijn tevens meegenomen in de evaluatie.

Hieronder staat beknopt weergegeven hoe het RES-proces eruitzag. De oranje pijlen geven de fases aan waar het regionale programmabureau RES verantwoordelijk voor was. De verantwoordelijkheid voor gemeente Diemen begon in de blauwe fases.

Belangrijk voor de gemeente Diemen is het moment dat de RES van fase 'Naar Concept RES' overging naar de fase van 'Lokale concretisering van zoekgebieden'. Dit was voor de gemeente het moment om ook echt bestuurlijk en ambtelijk regie te nemen. Hiervoor lag de regie, het organiseren van bijvoorbeeld de regionale ateliers en het opstellen van de scenario's en de Concept RES vooral bij het regionale programmabureau RES. Inwoners, lokale maatschappelijke organisaties, raadsleden, bestuurders en ambtenaren uit Diemen waren wel betrokken bij de eerste fasen, maar vanaf de fase 'Naar Concept RES' werd de gemeente zelf verantwoordelijk voor de verdere invulling van de RES 1.0. Ook het vaststellen van de RES 1.0 (fase 6) was voor de gemeenten een belangrijk bestuurlijk moment. Deze evaluatie richt zich vooral op de fases 4 t/m 6 en de stappen die de gemeente heeft gezet om de zoekgebieden uit de RES 1.0 verder te concretiseren.

2.1 Tijdlijn van het RES-proces in de gemeente Diemen

Op 28 juni 2019 publiceerde het kabinet het Klimaatakkoord: de Nederlandse uitwerking van de internationale klimaatafspraken van Parijs (2015). Daarin staat dat we in Nederland in totaal 35 TWh aan duurzame elektriciteit op land op moeten wekken (zon en wind). Dit is vertaald naar een opdracht aan provincies, gemeenten en waterschappen: de RES (Regionale Energiestrategie). De RES is een instrument om met maatschappelijke betrokkenheid te komen tot regionale keuzen voor onder andere de opwekking van duurzame elektriciteit. Het is ook een product waarin staat beschreven welke strategie de RES-regio, in geval van gemeente Diemen de regio Noord-Holland Zuid, hanteert om lokale en regionale energiedoelstellingen te bepalen en te behalen.

De betrokkenheid van alle belanghebbenden is erg belangrijk. De opdracht was: kom met een bod en pak dat bottom-up aan. Dat is in Noord-Holland vormgegeven door middel van het zogenaamde RES-proces.

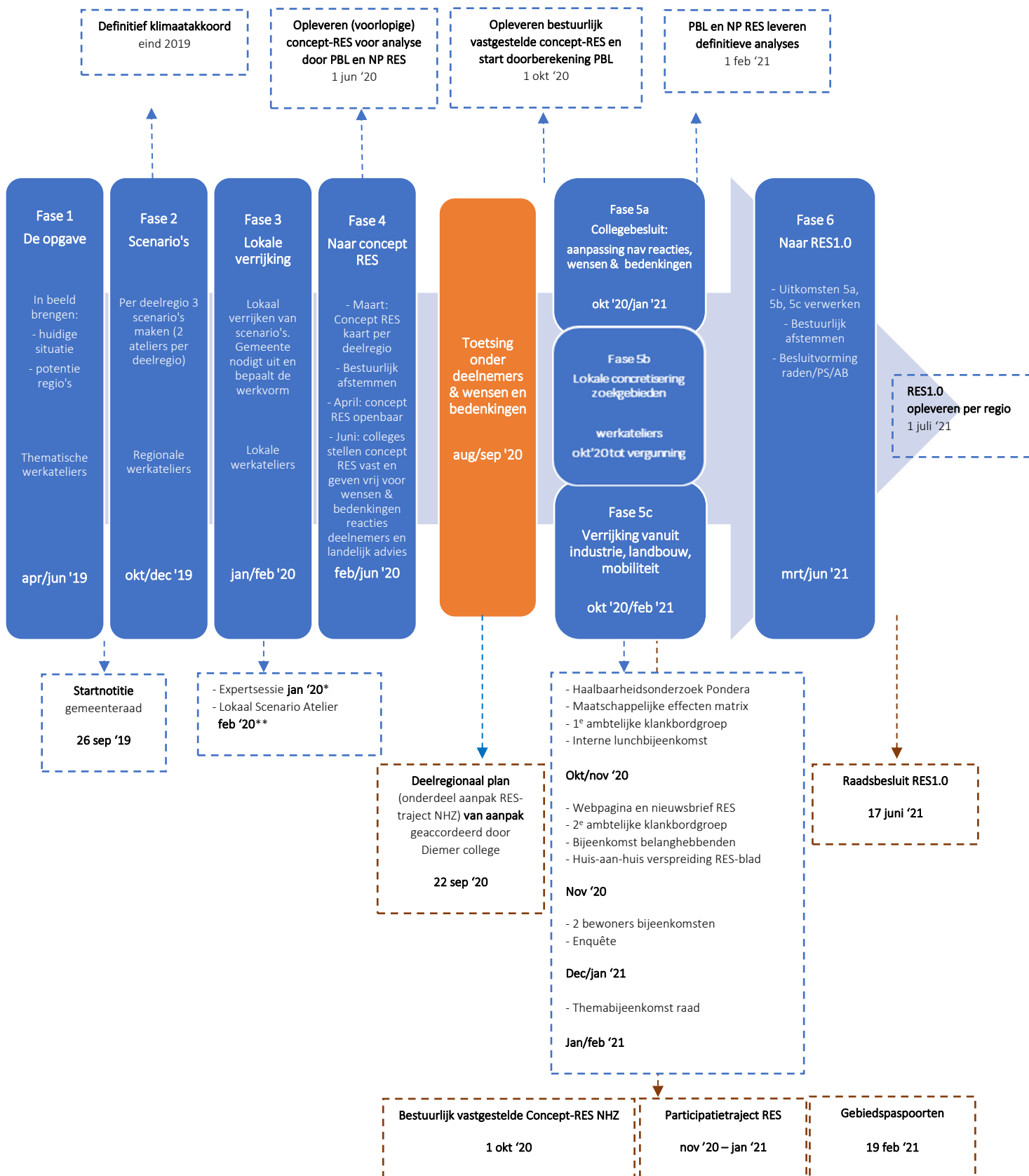
Proces

Het RES-proces speelt zich af op vier niveaus:

- NP RES, nationaal programma, doelstelling: 35 TWh duurzame energie in 2030
- RES NHZ, het zuidelijke deel van Noord-Holland vormt een RES-regio, doelstelling 2,7 TWh
- RES-deelregio Amstelland, met Ouder-Amstel, Uithoorn, Aalsmeer, Amstelveen en Diemen
- Diemen, lokaal

Een groot deel van de procesfasen doorloopt Diemen samen met de deelregio Amstelland, maar voor de concretisering van zoekgebieden geldt dat gemeenten zelf verantwoordelijk zijn voor de uitwerking voor de zoekgebieden die zich op hun grondgebied bevinden. Dit is ook de fase waar deze evaluatie zich grotendeels op richt.

Vanuit het RES-traject Noord-Holland Zuid (NHZ) is een aanpak vastgesteld om tot de RES 1.0 te komen. Dit staat op de volgende pagina in een schema weergegeven. Ook na fase 6 heeft de gemeente activiteiten uitgevoerd die gericht waren op het verder concretiseren van zoekgebieden.

* met lokale belanghebbenden: o.a. IVN, vrienden Diemberbos, DiemerWind, Staatsbosbeheer, Daarom Duurzaam Diemen

** Lokaal Scenario Atelier met bewoners over mogelijke locaties voor zonnevelden en windturbines.

Doelgroep van het RES-proces

De gemeente Diemen heeft voor het RES-participatieproces de volgende doelgroepen benoemd:

Regionale belanghebbenden

- Provincie Noord-Holland
- Buurgemeenten
- Netbeheerder
- Woningcorporaties
- Waterschap
- Regionale en landelijke milieu- en natuurorganisaties
- Participatiecoalitie NH
- Staatsbosbeheer en Groengebied Amstelland

Lokale belanghebbenden

- Omwonenden van zoekgebieden en omliggende gemeenten
- Geïnteresseerde inwoners van Diemen
- Grondeigenaren
- Bedrijven
- Lokaal actieve (natuur- en milieu) organisaties

Hiermee zijn alle regionale en lokale belanghebbenden in onze ogen voldoende in kaart gebracht. Deze doelgroepen zijn vervolgens meegenomen in het vervolg van het participatieproces.

2.2 Analyse participatieproces – deskresearch

In deze paragraaf stippen we per fase aan hoe het participatieproces van het vormgeven van de RES in Diemen eruitzag. Het gaat om de volgende fases: naar Concept RES, lokale concretisering zoekgebieden en oplevering RES 1.0. Lokale verrijking was ook een fase waarin de gemeente actief met belanghebbenden in gesprek ging, maar dat was in opdracht van de RES-organisatie. Deze fase staat daarom hieronder wel beschreven.

Voor een aanvullende omschrijving van het proces verwijzen we u naar de bijlage ‘Omschrijving proces naar RES 1.0’.

2.2.1 Fases betrokkenheid gemeente Diemen

Lokale verrijking – fase 3

Op weg naar de Concept RES werden op lokaal niveau zogenaamde ateliers georganiseerd. Het doel van de ateliers was het ophalen van feedback op de Diemer zoekgebieden zoals die in de Concept RES terecht zouden komen. In Diemen werd in januari 2020 een expertsessie georganiseerd met lokale belanghebbenden (o.a. IVN, vrienden van het Diemberbos, DiemerWind, Staatsbosbeheer, Daarom Duurzaam Diemen) én in februari 2020 een ‘Lokaal Scenario Atelier’ met bewoners over mogelijke locaties voor zonnevelden en windturbines.

Deelnemers zagen mogelijkheden voor een aanpak met zon- en windcoöperaties om inwoners maximaal te betrekken. Wat betreft de bouwstenen voor wind en zon bleven ze het liefst dichtbij de bestaande infrastructuur om de schaarse natuur- en recreatiegebieden te ontzien. Zon op grote daken, geluidsschermen en spoorwegbermen konden op instemming rekenen, maar deelnemers zagen ook kansen voor grootschalige windturbines en zonnevelden rond het Amsterdam-Rijnkanaal, langs de snelwegen en spoorlijnen die Diemen doorkruisen en in het Diemberbos.

Naar Concept RES – fase 4

Dit was voornamelijk een bestuurlijke fase, waarin Concept RES per deelregio bestuurlijk is afgestemd en aan de gemeenteraad is voorgelegd. De Concept RES werd in deze fase openbaar

gemaakt. Het Diemer college stelde de Concept RES vast en gaf die vrij voor wensen en bedenkingen van de gemeenteraad. De raad heeft geen wensen en bedenkingen geuit op dit stuk. Er kwamen wel vier reacties van belanghebbenden/inwoners via het online reactieformulier van de RES-regio. Deze reacties richtten zich op nader onderzoek van negatieve effecten op de natuur en de uitkomst van de bijeenkomst.

Concretisering zoekgebieden – fase 5

In deze fase zijn, in het kader van de participatie en communicatie, de volgende activiteiten opgezet door de gemeente Diemen:

Er is een *informatiepagina RES* op diemen.nl ingericht. Daarop wordt de belangrijkste informatie over de RES gepresenteerd, zoals Concept RES, het processchema RES 1.0, de kaart met zoekgebieden, de haalbaarheidsstudie en de maatschappelijke effectenmatrix.

Om ideeën, wensen, kansen en zorgen van inwoners in kaart te brengen zijn *bewonersavonden* (informerende RES 1.0 door experts en dialoog op focusgebieden) georganiseerd en is een *digitale enquête* verspreid onder de inwoners (uitkomst: zonnevelden positief-neutraal/windmolens negatief).

Er is gestart met een *digitale nieuwsbrief*: 'Nieuwsbrief Duurzame Energie'. De eerste werd na de bijeenkomsten in december 2020 verstuurd. Deze diende als terugblik op de bijeenkomsten en later als informatiekanaal voor de meest betrokken groep mensen.

Een *Informatieblad RES* is via de lokale krant (DiemerNieuws) en huis-aan-huisverspreiding met inwoners gedeeld. Daarnaast is apart gesproken met belanghebbenden van specifieke gebieden. Er heeft bijvoorbeeld in een *digitale bijeenkomst* voor de bewoners van de Stammerdijk plaatsgevonden.

Ook is er een poging gedaan om de bewoners een brief te sturen vanuit de gemeente. Deze poging mislukte door vertraging bij de PostNL (i.v.m. corona) en dit bleek een omissie in de communicatieaanpak. De gemeente kreeg hierdoor vaak het verwijt dat er veel gemeentebrieven worden verstuurd voor veel minder belangrijke zaken, maar niet voor zoiets ingrijpends als het mogelijk plaatsen van windturbines.

Oplevering RES 1.0 – fase 6

Ook richting de oplevering van de RES 1.0 zijn er aanvullende *digitale bijeenkomsten* georganiseerd met specifieke belanghebbenden, zoals wederom met de bewoners van de Stammerdijk, energie coöperaties, lokale natuurorganisaties, jongeren, horeca van het Diemberbos en recreatie (de manege).

Na de vaststelling van RES 1.0 is er wel een *brief* verstuurd naar alle inwoners van Diemen. Daarin werd het besluit toegelicht en uitgelegd hoe de zoektocht naar wind- en zonne-energie in de zoekgebieden in het vervolg zou worden vormgegeven. Er is extra aandacht besteed om de brief wat betreft het taalniveau toegankelijker te maken voor meer Diemenaren.

Een compleet overzicht van deze activiteiten en de bijeenkomsten die plaats hebben gevonden, is te vinden in Bijlage 4 – Informeren. Extra toelichting op het participatieproces staat in Bijlage 2 – Participatieproces.

2.2.2 Bestuurlijk proces

Bestuurlijk is er een heldere lijn van besluitvorming en communicatie gevolgd. Hieronder staan de belangrijkste processtappen genoemd die vanuit bestuurlijke besluitvorming in Diemen zijn gezet.

Wanneer	Wat	College besluit	Raad
16 juli 2019	Startnotitie RES	x	Informatie van het college
Dec 2019 – jan 2020	RES Ateliers		
21 april 2020	Concept RES, globale RES-zoekgebieden voor wind- en zonne-energie	x	Besluit
22 sept 2020	Plan van aanpak (PvA), nieuwe kaart met 10 Diemer zoekgebieden	x	Informatie van het college
20 okt 2020	Participatieplan RES	x	Informatie van het college
17 nov 2020	Verkenning van Pondera	x	Informatie van het college
Dec 2020 – jan 2021	Informatiebijeenkomsten en enquête		
4 dec 2020	Effectenmatrix Decisio		Memo van de wethouder
15 dec 2020	RES regio-reactienota 'Op weg naar RES 1.0': deze betrekken bij de verdere uitwerking van de RES 1.0	x	Informatie van het college
23 feb 2021	Herziening zoekgebieden (schrappen Diemer Vijfhoek)	x	Informatie van het college
20 april 2021	RES 1.0	x	Besluit met moties en amendementen

In het overzicht kunt u lezen waarover het college een besluit heeft genomen en op welke manier de raad is geïnformeerd.

Daarnaast zijn alle uitgestuurde documenten ter kennisgeving naar de raad gestuurd. Aanvullend heeft er een themabijeenkomst met de raad plaatsgevonden, voor input voor de zoekgebieden zoals opgenomen in de RES 1.0.

2.2.3 Borging van inhoudelijke thema's

Gezondheid/welzijn, natuur en lokaal eigendom zijn onderwerpen die voor deze evaluatie aangewezen zijn als extra belangrijk. Wij hebben onderzocht of dit genoeg naar voren kwam tijdens het RES-proces van de gemeente Diemen.

Natuur

Het onderwerp natuur valt daarin gelijk op. Tijdens bewonersbijeenkomsten zijn er veel vragen gesteld over de impact van windmolens en zonneparken op de natuur. Ook zijn er diverse gesprekken gevoerd met belanghebbenden uit het domein natuur en landschap. Daarnaast heeft de gemeente een ruim aantal onderzoeken uitgevoerd om de impact op natuur en landschap inzichtelijk te maken. Onder andere:

- Een haalbaarheidsstudie gericht op o.a. natuur en landschap (ook allerlei harde en zachte beperkingen/belemmeringen)
- Onderzoek naar provinciale restricties, zoals Natuur Netwerk Nederland en Bijzonder Provinciaal Landschap
- Consultatie IVN naar leefgebieden ringslang
- Inventarisatie van de natuur- en landschapsbelangen onder lokale en regionale natuur- en landschapsorganisaties door de Natuur en Milieufederatie Noord-Holland
- Een maatschappelijke effectenmatrix incl. effecten op de natuur
- In de fase nadat de RES 1.0 is vastgesteld, heeft de gemeente nog een verkenning naar natuur- en landschapswaarden voor de zoekgebieden laten uitvoeren

In bijlage 3 – ‘Onderzoeken’ vindt u het complete overzicht van de onderzoeken die zijn uitgevoerd.

De impact van de zoekgebieden op de natuur was dan ook een belangrijke reden om de zoekgebieden te herzien. Het college heeft zich bijvoorbeeld in fase 5 (concretisering zoekgebieden), bij de afweging om de Diemer Vijfhoek te laten vallen, met name laten leiden door de combinatie van unieke natuur- en cultuurhistorische waarden in het gebied.

Ook in de fase na het vaststellen van de RES 1.0 heeft de gemeente, onder andere op basis van een verdere verkenning door onderzoeksbureau TAUW, besloten om nog eens vier zoekgebieden (westelijke deel van de zoekgebieden A en B en de zoekgebieden D en E) te laten vallen. Dat deed ze vanwege het beschermen van open landschap en de natuurwaarden in het Diemberbos.

Gezondheid

Gezondheid kwam naar voren als belangrijk aandachtspunt in de feedback van inwoners. De zorg om negatieve effecten van windmolens en zonneparken op de gezondheid zijn tijdens bijeenkomsten en in de enquête meerdere malen aangestipt. In een brief van de actiegroep Windalarm werden juist de gezondheidsrisico's van windturbines als reden opgevoerd om te pleiten voor het schrappen van alle zoekgebieden. Daarnaast stuurden individuele bewoners van Diemen en IJburg brieven naar de gemeente, waarin ze schreven dat ze lawaai en slagschaduw van windturbines als mogelijke nadelige gevolgen zagen voor de gezondheid. Tijdens de inspraakavond in de gemeenteraad vroegen ook veel insprekers hier aandacht voor.

De gemeente Diemen heeft de gezondheidszorgen serieus genomen. Het college van B en W van Diemen heeft aangekondigd in de drie (overgebleven) zoekgebieden voor windenergie eerst zelf onderzoek te laten doen naar de effecten van geluid en slagschaduw van windmolens op omwonenden (persbericht: 30 maart 2021). In februari 2022 heeft de gemeente aangekondigd dit onderzoek in de vorm van een milieueffectenrapportage te laten uitvoeren. Normaliter wordt dit soort onderzoek uitgevoerd door initiatiefnemers, zoals een projectontwikkelaar of een wind-coöperatie. Doordat er veel twijfels over waren, besloot de gemeente die gezondheidsrisico's eerst zelf goed te onderzoeken.

Lokaal eigendom

Lokaal eigendom werd tijdens de bijeenkomsten en in enquêtes niet vaak genoemd als voorwaarde voor het plaatsen van windmolens en zonneparken in Diemen. De focus lag in het begin vooral nog op de andere thema's (gezondheid en natuur). Het belang van lokaal eigendom werd wel onderstreept in een eerder onderzoek van de Natuur- en Milieufederatie dat gedeeld was met de raad. De geraadpleegde energie-coöperaties en de natuur- en landschapsorganisaties gaven daarin aan lokaal eigendom een belangrijke randvoorwaarde voor de energietransitie te vinden. Ook is het onderwerp in gesprekken met lokale belanghebbenden als Diemerwind aan de orde gekomen. Naar

aanleiding van een motie is er een toezegging gedaan over lokaal eigendom: 50% lokaal eigendom is het uitgangspunt. Het college heeft beloofd dat er 'uitgangspunten voor initiatiefnemers' worden opgesteld voordat het gesprek met initiatiefnemers kan worden gestart. Lokaal eigendom zal daarin een centrale rol spelen.

3. Enquêteresultaten

Om te onderzoeken hoe inwoners, raadsleden en belanghebbenden de participatie hebben ervaren, heeft de Natuur- en Milieufederatie samen met gemeente Diemen de hele maand februari 2022 enquêtes uitgezet onder inwoners, externe belanghebbenden en ambtenaren/raadsleden van de gemeente Diemen. De inwonersenquête is uitgezet via de website en de socialmediakanalen van de gemeente, via de energietransitie nieuwsbrief en door nieuwberichten via DiemerNieuws en Diemerkrant in te zetten. De andere twee enquêtes zijn via maillijsten en het intranet uitgezet. Hieronder worden op hoofdlijnen per doelgroep de resultaten beschreven.

De volgende onderwerpen komen per doelgroep aan bod:

- Beschrijving van respondenten en representativiteit
- Participatie en communicatie
- Borging van inhoudelijke thema's

De enquêtes bestaan uit gesloten en open vragen. Niet alle respondenten hebben de open vragen (voldoende) ingevuld. Daarom dienen de open vragen vooral als een indicatieve kwalitatieve toelichting op de cijfers.

3.1 Inwoners (n=183)

Van inwoners hebben wij 183 reacties binnengekregen. 62% van de respondenten heeft de enquête compleet ingevuld.

De respondenten zijn op de volgende manieren op de hoogte gebracht: 43% via social media, 17% via bekenden, 10% door Diemer Nieuws en 7% door Windalarm. Deelname via de website van de gemeente (6%), Diemen Info (2%), de nieuwsbrief van de gemeente (2%) en de gemeenteraad/jongerenraad (1%) was beduidend lager.

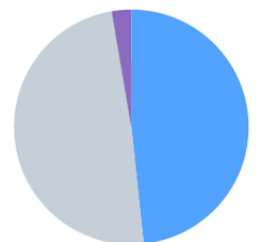
Representativiteit

Het is lastig in te schatten hoe representatief deze groep is voor de Diemer bevolking. Wel is aan te nemen dat het gaat om de meest betrokken inwoners. De kenmerken van de respondenten zijn:

- De grootste groep respondenten was 35-45 en 55-65 jaar (elk 26%), gevolgd door 45-55 jaar (22%), 65+ (13%), 25-35 jaar (12%) en jonger dan 25 jaar (1%).
- Er is een bijna evenredige verdeling tussen mannelijke (50%) en vrouwelijke (46%) respondenten. De derde groep – 'anders/wil ik niet zeggen' – bestond uit 4%.
- Er was een goede spreiding over de woonwijken. De grootste vertegenwoordiging kwam uit Stammerdijk, Vlindertuin, Scheepskwartier, Centrum Oost en West, Akkerland, Bomenrijk en Holland Park.
- Ongeveer 48% van de respondenten gaf aan betrokken geweest te zijn bij de participatieactiviteiten en eveneens 49% gaven aan hier niet betrokken bij geweest te zijn.
- 9% van de respondenten geeft aan lid te zijn van een belangenorganisatie, tegenover 79% die zich identificeert als betrokken inwoner en 13% die zich 'anders' identificeert.

Bent u betrokken geweest bij participatie activiteiten over het wel/niet plaatsen van windmolens en zonneparken in gemeente Diemen?

Observaties	
Totaal	149
Ja	48.3%
Nee	49.0%
Weet ik niet	2.7%

Participatie en communicatie

In de enquête hebben we gevraagd naar de ervaringen met het participatieproces en de communicatie. De belangrijkste resultaten vanuit de inwoners zijn in cijfers:

- 80% is bekend met ambities wat betreft verduurzaming van gemeente Diemen
- Slechts 11% stelt dat de gemeente echt te weinig doet aan verduurzaming
- 48% is betrokken geweest bij participatie activiteiten en 49% niet.
- 49% vindt dat er onvoldoende mogelijkheid was om hun mening te laten horen, 21% vindt dat dat voldoende was en 29% is neutraal of heeft geen mening.
- 48% vindt dat er onvoldoende gedaan is met feedback, 14% vindt van wel en 38% is neutraal of heeft geen mening.
- 66% heeft geen vertrouwen in vervolgproces, 19% heeft wel vertrouwen en 15% weet het niet.

Heeft u vertrouwen in het gemeentelijke vervolgproces wat betreft windmolens en zonneparken?

Observaties	
Totaal	134
Ja	19.4%
Nee	65.7%
Weet niet	14.9%

Als tips voor het vervolgproces werd het volgende meegegeven:

Respondenten		Procent	Nummer
Meer bijeenkomsten		22.0%	28
Enquête		22.8%	29
Zelf mee ontwerpen		22.8%	29
Meer online informatieavonden		18.1%	23
Meer informatie online/website Diemen		24.4%	31
Vorm een klankbordgroep met inwoners		49.6%	63
Overig:		44.9%	57
		100%	127

Onder overig

Bij 'overig' werd het volgende ingevuld: een gemeentelijk referendum, flyers, een huis-aan-huis informatiegids, meer luisteren, gedegen onderzoek, eerder betrekken, fysiek bijeenkomen, wachten op landelijke richtlijnen, inwoners van buurgemeenten betrekken, Diemer Coöperatie een grotere rol geven, kwaliteit is belangrijk, niet plaatsen, landelijk oplossen, een burgerberaad, discussieavonden, op excursie naar bestaande parken, rondvragen naar ervaringen en zonneschermen plaatsen.

Open vragen

Uit de open vragen werd duidelijk dat vooral betrokken bewoners goed en op tijd bereikt waren, maar dat de minder betrokken bewoners vonden dat zij beter bereikt hadden kunnen worden. Zij wilden liever dat de gemeente meer flyers uitdeelde en op openbare plekken inwoners informeerde, bijvoorbeeld in winkelcentra. Ook was er een tip om de online sessies meerdere keren te organiseren, voor de mensen die niet konden op het tijdstip van de sessie.

Op de vraag of de inwoners zich voldoende gehoord voelen, heerst nog veel wantrouwen in of er wat met de feedback gedaan wordt. Er zijn ook positieve geluiden van mensen die de gemeente Diemen als betrouwbaar ervaren, met een goed luisterend oor en goede intenties.

Daarnaast wordt meegegeven dat de mening van inwoners die dichterbij of in de zoekgebieden wonen zwaarder moet tellen en er wordt door een enkeling in de enquête aangehaald dat er eerder,

door een rondvraag onder de Diemer bevolking, is aangegeven dat een meerderheid geen windmolens in de buurt wil hebben. Deze rondvraag betrof een eerder gehouden enquête over de RES uit 2021. Dit werd door Bureau Buhrs en in opdracht van de gemeente Diemen uitgevoerd, waarbij van de 313 respondenten 212 inwoners tegen waren.

Op hoofdlijnen is het opvallend dat de algemene duurzaamheidsambities van de gemeente Diemen, waar de bewoners van op de hoogte zijn, positief beoordeeld worden. Tegelijk wordt duidelijk dat de respondenten gemiddeld gezien weinig vertrouwen hebben in het vervolg van het duurzame energiebeleid. Dit komt vooral doordat zij het idee hebben dat hun feedback en belangen onvoldoende mee worden genomen in het beleid. Ook is het onduidelijk of de respondenten van de enquête voldoende onderscheid maken tussen wel of niet gehoord worden door de gemeente en wel of niet inhoudelijk gelijk krijgen.

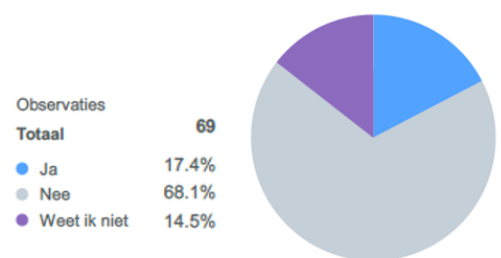
De onderliggende reden kan een verschil in verwachtingen zijn. De RES en het zoekgebiedenproces is voor de gemeente een beleidsnotitie, maar wordt door veel inwoners ervaren als een officieel inspraakmoment.

Borging van inhoudelijke thema's

In de enquête hebben we gevraagd of de inhoudelijke thema's voldoende en inhoudelijk goed aan bod zijn gekomen. De belangrijkste resultaten vanuit de inwoners zijn in cijfers:

- 54% vindt dat er onvoldoende aandacht is geweest voor natuur en landschap. 34% vindt dat dit voldoende is.
- 68% vindt dat er onvoldoende aandacht is geweest voor gezondheid en welzijn. 17% vindt dat dit voldoende is.
- 46% vindt dat er onvoldoende aandacht is geweest voor lokaal eigendom. 36% vindt dat dit voldoende is.

Is het thema gezondheid/welzijn voldoende teruggekomen tijdens deze activiteiten?

Open vragen

De open vragen bevestigen dat er vooral gezondheidsbezwaren lijken te zijn onder bewoners. Ze hebben het idee dat de bestaande normen voor geluid en slagschaduw ontoereikend zijn voor een gezonde leefomgeving. In de open vragen wordt toegelicht dat ze vinden dat er eerst goede onderzoeken en normen moeten komen, voordat besloten kan worden waar windmolens zouden kunnen komen.

Er wordt sterk gemengd gereageerd op of er genoeg aandacht is besteed aan natuur en landschap. Uit de open vragen blijkt dat een minderheid vindt dat er te veel aandacht aan landschap en natuur wordt besteed en te weinig aan gezondheid. Deze respondenten vinden gezondheid belangrijker. Anderen vinden juist weer dat er te weinig is gekeken naar onder andere vogels en de natuur.

Ook merkte een bewoner op dat windmolens de aantrekkelijkheid voor recreatie mogelijk zal verminderen en dat hier te weinig aandacht aan is besteed.

Tot slot zijn de meningen over de wenselijkheid van lokaal eigendom ook verdeeld. Uit de meerderheid van de open vragen bleek dat er huiverigheid is voor lokaal eigendom en dat er onvoldoende aandacht is besteed aan deze zorgen. Deze respondenten willen er vooral voor waken dat inwoners die geen lasten ondervinden mede-eigenaar worden van bijvoorbeeld een windmolen en zo financieel voordeel genieten, terwijl de overlast erg lokaal ervaren wordt. De eventuele financiële voordelen zouden volgens deze respondenten dan ook juist bij die inwoners terecht moeten komen die de overlast daadwerkelijk ervaren.

3.2 Externe belanghebbenden (n=32)

De enquête is ingevuld door 32 externe belanghebbenden, waarvan 66% van de respondenten de enquête compleet heeft ingevuld.

Representativiteit

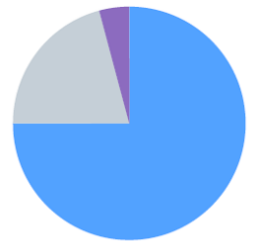
Aan te nemen is dat het gaat om de meest betrokken organisaties, representatief voor deze groep.

De kenmerken van de respondenten zijn:

- De grootste groep respondenten was tussen de 55-65 jaar oud (46%), gevolgd door 65+ jaar (29%), 35-45 jaar (11%), 45-55 jaar (7%), 25-35 jaar (4%) en jonger dan 25 jaar (4%).
- Er is een bijna evenredige verdeling tussen mannelijke (52%) en vrouwelijke (41%) respondenten. De derde groep – ‘anders/wil ik niet zeggen’ – bestond uit 7%.
- 75% van de respondenten gaf aan betrokken geweest te zijn bij de participatieactiviteiten, tegenover 21% die zegt niet betrokken geweest te zijn.
- 23% van de respondenten geeft aan betrokken te zijn vanuit een belangenorganisatie. De rest is betrokken via woningcorporaties, actiegroepen, natuur- en landschapsorganisaties en grondeigenaren (elk 4%). Het grootste deel (62%) zegt betrokken te zijn in een andere hoedanigheid. Uit de open vragen blijkt dat de overige categorie onder andere vertegenwoordigd wordt door:
 - Volkstuinparken
 - Vereniging manege de Eenhoorn
 - Jongerenraad Diemen
 - Jong-Res

Bent u betrokken geweest bij participatie activiteiten over het wel/niet plaatsen van windmolens en zonneparken in gemeente Diemen?

Observaties	
Totaal	24
Ja	75.0%
Nee	20.8%
Weet ik niet	4.2%

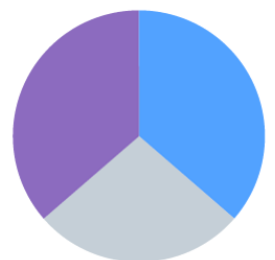
Participatie en communicatie

In de enquête hebben we gevraagd naar de ervaringen met het participatieproces en de communicatie. De belangrijkste resultaten vanuit de externe belanghebbenden zijn in cijfers:

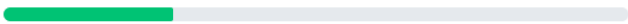
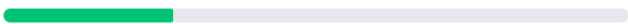
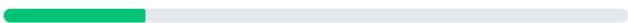
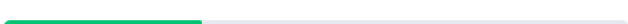
- 34% vindt dat de gemeente Diemen voldoende doet aan verduurzaming. Slechts 13% vindt dat de gemeente echt te weinig doet. 54% antwoordt neutraal of weet het niet.
- 25% van de respondenten is niet betrokken geweest bij participatieactiviteiten of geeft aan het niet te weten. De aanname hier is dat ze dan niet betrokken zijn geweest. 75% is wel betrokken geweest.
- 38% heeft het gevoel dat er voldoende mogelijkheden waren om hun mening te laten horen. 24% vindt van niet en 38% staat hier neutraal in of weet het niet.
- 38% vindt expliciet dat Diemen iets heeft gedaan met haar feedback. 24% vindt van niet en 38% staat hier neutraal in of weet het niet.
- 36% stelt vertrouwen te hebben in het vervolg. 27% niet en 37% weet het niet.
- 23% stelt dat er genoeg aandacht is voor bewonersparticipatie. 27% vindt van niet en 50% is neutraal of weet het niet.
- 27% vindt dat er genoeg aandacht is besteed aan communicatie en voorlichting. 32% vindt van niet en 41% is neutraal of weet het niet.

Heeft u vertrouwen in het gemeentelijke vervolgproces wat betreft windmolens en zonneparken?

Observaties	
Totaal	22
Ja	36.4%
Nee	27.3%
Weet ik niet	36.4%

De respondenten gaven de volgende tips voor het vervolg mee:

Respondenten		Procent	Nummer
Meer (thema) bijeenkomsten		27.3%	6
Enquête		27.3%	6
Zelf mee ontwerpen		22.7%	5
Meer online informatieavonden		18.2%	4
Meer informatie online/website Diemen		31.8%	7
Vorm een klankbordgroep met inwoners		31.8%	7
Overig		45.5%	10
		100%	22

Onder overig

- Betrek de bewoners eerder en bedenk samen met hen hoe de energie bespaard en duurzamer opgewekt kan worden. Laat je niet leiden door de RES.
- Presenteer de informatie helder en beknopt. Bedenk dat veel mensen geen dagtaak hebben aan dit soort zaken, dus het moet kort, bondig en helder zijn.
- Een klankbordgroep, maar dan wel met omwonenden van mogelijke windturbines.
- Benader mensen proactief, met een eerlijk en volledig verhaal en een objectieve vraagstelling. Laat zien wat de feedback is en hoe daarmee omgegaan wordt.
- In grote lijnen vind ik dat de gemeente het hele proces prima en toegankelijk voert.
- Zorg voor een solide basis door goede normen, echte participatie van burgers en een open blik voor alternatieven.
- Op basis van de ervaringen uit het verleden zijn wij van mening dat het het beste is dat de gemeente keuzes maakt en wij aan de hand daarvan bepalen of en hoe we verder gaan.

Open vragen

Over de participatie zijn de mening sterk verdeeld, van 'voldoende mogelijkheid om mij te laten horen' tot 'omwonenden worden niet proactief geïnformeerd en niet serieus genomen'. Als tip wordt meegegeven om ook transparant te zijn over alle negatieve kanten van het plaatsen van zonnepanelen, in plaats van vooral de nadruk te leggen op de positieve effecten voor het klimaat.

Opvallend is dat de meerderheid van de externe belanghebbenden onvoldoende zicht heeft op of er iets wordt gedaan met de feedback en niet weet of ze genoeg vertrouwen hebben in het vervolg.

Ook wat betreft de communicatie verschillen de meningen sterk. Er is veel onzekerheid over of er echt iets met de informatie wordt gedaan. Anderen stellen explicieter dat er niks met de gegeven input is gedaan. Hieruit blijkt dat de verwachtingen van participatie mogelijk te hoog liggen.

Op de vraag of er voldoende gedaan is aan participatie zijn de meningen ook verschillend. Meerdere respondenten vinden het moeilijk in te schatten: 'Wat is voldoende? Je bereikt namelijk nooit iedereen.' Als kritiekpunt wordt aangehaald dat de gemeente heeft gecommuniceerd dat 800 reacties op een enquête in de reflectiefase een goed en representatief aantal was. Dit vinden sommigen van niet.

Wat betreft de communicatie vielen een aantal punten op. Er was volgens sommigen te laat en te weinig informatie en volgens andere was de informatie te veel en te onduidelijk. De tip werd gegeven om rekening te houden met het opleidingsniveau. Eveneens wordt de gemeente

aangeraden om alle factoren en haar weging helder te communiceren. Transparantie in de besluitvorming blijkt essentieel voor veel respondenten.

Borging van inhoudelijke thema's

In de enquête hebben we gevraagd of de inhoudelijke thema's voldoende en inhoudelijk goed aan bod zijn gekomen. De belangrijkste resultaten vanuit de externe belanghebbenden zijn in cijfers:

- 36% stelt dat er genoeg aandacht voor natuur en landschap is geweest. Eveneens 36% stelt expliciet van niet.
- 19% vindt dat er genoeg aandacht is besteed aan gezondheid en welzijn. 41% vindt van niet.
- 18% vindt dat er genoeg aandacht is besteed aan lokaal eigendom. 27% vindt van niet.

Open vragen

De meerderheid van de beantwoorde open vragen geven aan dat er te weinig aandacht is besteed aan de inhoudelijke thema's: gezondheid/welzijn, natuur en lokaal eigendom.

Wel wordt benoemd dat het positief is dat er na de input van inwoners onderzoek wordt gedaan naar de slagschaduw en geluidsoverlast. Ook komt de wens naar voren om duidelijkheid te krijgen over de gemeentelijke doelen: Wat weegt het zwaarst voor gemeentes: gezondheid, natuur of energieopwekking?

Wat betreft natuur en landschap zijn de meeste antwoorden negatief. Er had meer naar natuur gekeken kunnen worden en het bleek voor sommigen onduidelijk welke argumenten wel of niet in ogenschouw genomen zijn.

De meeste respondenten vinden het moeilijk te zeggen of er voldoende aandacht aan gezondheid en welzijn is besteed of vinden dat er te weinig aandacht aan is besteed. Dit laatste komt vooral omdat ze de huidige normen ontoereikend vinden. Volgens hen moeten er eerst goede normen komen en moet wind op zee en zon op dak worden overwogen en moet pas daarna onderzocht worden of windmolens nabij natuur en woonwijken nog noodzakelijk is.

Wat betreft lokaal eigendom zijn de meningen verdeeld. Opvallend is vooral dat men – net als bij de inwoners – bang is dat mensen die geen lasten ondervinden, er met de financiële lusten vandoor gaan.

3.3 Gemeenteraad, wethouder en ambtenaren (n=24)

Vanuit de gemeentelijke organisatie waren er in totaal 24 reacties, waarvan 63% van de respondenten de enquête compleet heeft ingevuld.

Representativiteit

De kenmerken van de respondenten zijn:

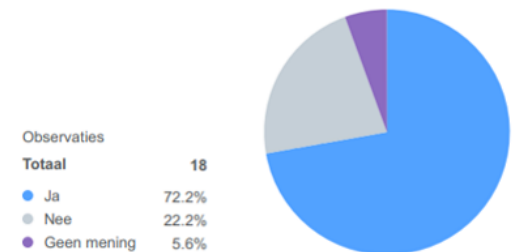
- De grootste groep respondenten was tussen de 45-55 jaar oud (33%), gevolgd door 25-35 jaar (21%), 35-45 jaar (17%), 55-65 jaar (17%) en 65+ jaar (13%).
- 54% van de respondenten is een man en 38% is een vrouw. De derde groep – 'anders/wil ik niet zeggen' – bestond uit 8% van de respondenten.
- Van de 24 reacties is 33% raadslid, 43% ambtenaar en 5% B&W. 9% van de respondenten heeft vanuit een andere functie binnen de gemeente gereageerd. De categorie RES-vertegenwoordiger was door niemand aangevinkt.

Participatie en communicatie

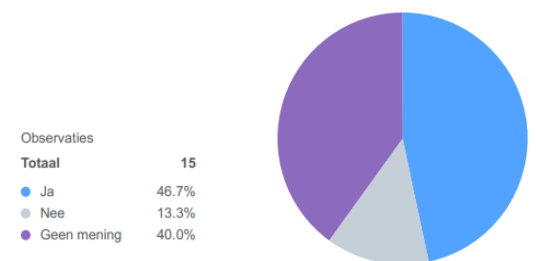
In de enquête hebben we gevraagd naar de ervaringen met het participatieproces en de communicatie. De belangrijkste resultaten vanuit de gemeenteraad, wethouder en ambtenaren zijn in cijfers:

- 72% vond dat ze goed op de hoogte werd gehouden van het RES-proces, 22% niet.
- 47% voelde zich goed betrokken bij het proces rond de zoekgebieden. 40% voelde zich matig tot niet betrokken.
- 43% vindt dat er genoeg mogelijkheden werden geboden om invloed uit te oefenen op het wind en zon-beleid. 20% was neutraal en eveneens 20% wist het niet.
- 47% heeft het gevoel voldoende invloed gehad te hebben op het RES-proces. 13% vond van niet en 40% heeft geen mening.
- 53% heeft het gevoel dat er iets werd gedaan met hun feedback. 40% was neutraal en 7% was het helemaal oneens.
- 67% vindt dat er genoeg aandacht is besteed aan bewonersparticipatie. 27% is neutraal.
- 73% vindt dat er voldoende aandacht is besteed aan communicatie en voorlichting. 27% is neutraal of weet het niet.
- 53% vindt dat de gemeente goed benaderbaar is geweest voor mensen met zorgen. De rest heeft hier geen mening over.

Bent u goed op de hoogte gehouden van het Diemer RES-proces?

Heeft u voor uw gevoel voldoende invloed gehad op het Diemer RES-proces?

De belangrijkste tips die de respondenten uit de gemeentelijke organisatie voor het vervolg meegaven, zijn:

Respondenten		Procent	Nummer
Meer bijeenkomsten		6.7%	1
Enquêtes		13.3%	2
Zelf mee ontwerpen		26.7%	4
Meer online informatie avonden		26.7%	4
Meer informatie online/website Diemen		6.7%	1
Vorm een klankbordgroep met inwoners		53.3%	8
Overig:		33.3%	5
		100%	15

Onder overig

- In gesprek blijven met buurgemeenten en waar mogelijk samenwerken.
- Geef goed aan wat er in Diemen speelt, maar daarnaast ook wat er in de directe omgeving speelt en hoe bewoners daarin kunnen participeren.
- Betere inbedding van de ruimtelijke aspecten.

Open vragen

Opvallend is dat binnen het gemeentebestuur en de gemeentelijke organisatie het beeld heerst dat er voldoende aandacht is besteed aan communicatie en voorlichting. Dat vonden externe belanghebbenden en inwoners die wij ondervroegen veel minder zo.

Uit de open vragen bleek dat er voldoende mogelijkheden voor betrokkenheid bij de RES werden ervaren door de respondenten. Opvallend is ook dat de gemeentelijke organisatie en politiek veel positiever staat tegenover het voldoende aandacht besteden aan participatie.

Het verschil tussen de meningen over participatie tussen inwoners, externe belanghebbenden en de gemeente heeft deels te maken met verwachttingsmanagement. Daarnaast kwam dit door de ervaren onduidelijkheid over het vervolg en hoe de gemeente uiteindelijk beslissingen gaat nemen.

Borging van inhoudelijke thema's

In de enquête hebben we gevraagd of de inhoudelijke thema's voldoende en inhoudelijk goed aan bod zijn gekomen. De belangrijkste resultaten vanuit de externe belanghebbenden zijn in cijfers:

- 73% vindt dat er voldoende aandacht is besteed aan natuur en landschap. 20% is neutraal of weet het niet.
- 53% heeft het gevoel dat er voldoende aandacht is besteed aan gezondheid en welzijn. 40% is neutraal of weet het niet.
- 20% vindt dat er voldoende aandacht is besteed aan lokaal eigendom. 60% is neutraal of weet het niet.

Open vragen

Opvallend is dat binnen de gemeentelijke organisatie het beeld heerst dat er voldoende aandacht is besteed aan de inhoudelijke thema's, met uitzondering van lokaal eigendom. Dit vonden externe belanghebbenden en inwoners die wij ondervroegen veel minder.

Uit de open vragen bleek dat er voldoende mogelijkheden voor betrokkenheid bij de RES werden ervaren. Opvallend is ook dat de gemeentelijke organisatie en politiek veel positiever staat tegenover het voldoende aandacht besteden aan natuur en landschap en gezondheid en welzijn dan inwoners en externe belanghebbenden. Alleen lokaal eigendom scoort lager dan de rest, mede doordat een groot deel van de respondenten hier geen zicht op heeft. Wel wordt er aangegeven dat er vervolgonderzoeken nodig zijn op al deze thema's.

Het verschil tussen de meningen van inwoners, externe belanghebbenden en de gemeente heeft waarschijnlijk grotendeels te maken dat gemeentemedewerkers het RES-proces beter begrijpen en andere verwachtingen van participatie hebben. Raadsleden en ambtenaren snappen hoe zulke processen werken. Ze hebben er dagelijks mee te maken.

4. Interview wethouder en ambtenaren

In een interview met de wethouder Matthijs Sikkens-van den Berg, beleidsadviseur energietransitie Markus Schmid, senior beleidsmedewerker Peter van de Morel en senior communicatieadviseur Anton Mink kwamen de volgende punten naar voren:

Het is moeilijk om de status van de RES goed te communiceren

- Het bleek moeilijk om sommige bewoners en overige belanghebbenden goed de status van de RES uit te leggen. De RES is eigenlijk een beleidsnotitie, maar het is moeilijk dit goed op belanghebbenden over te brengen. Ook is de status van hun feedback moeilijk uit te leggen, want wat voor status heeft feedback op een beleidsnotitie? Er zijn daarnaast geen officiële inspraakmomenten geweest bij het RES-proces, zoals dat bij andere processen wel het geval is. Dit leidde ertoe dat bewoners continu sterk hun mening bleven uiten en dat een deel vond dat er onvoldoende met hun feedback werd gedaan.
- Om de status van de RES beter uit te leggen en bewoners te overtuigen, was het wellicht beter geweest om meer fysieke participatiebijeenkomsten te houden. Dit werd bijna onmogelijk gemaakt door de corona-pandemie.
- Ook is het lastig dat de RES-regio zich terugtrok uit het zoekgebiedenproces. De gemeente wordt zo als enige verantwoordelijk gemaakt voor de keuzes met betrekking tot het plaatsen van windmolens en het uitleggen van de insteek van het RES-proces.
- Het had ook aanzienlijk kunnen helpen als het Rijk niet alleen de opdracht had gegeven, maar ook achter het proces had gestaan. Dan blijft het collectieve aspect overeind en kun je uitleggen dat we als Nederland op zoek zijn naar goede locaties.

Het gemeentelijke RES-proces is naar verwachting gevolgd

- Er is niet veel afgeweken van het geplande RES-proces.
- De insteek was altijd om goed te motiveren waar het niet kan en waar het misschien kan. Dan blijven vanzelf potentiële locaties over waar nog verder onderzoek naar gedaan moet worden door de gemeente en projectontwikkelaars/energiecoöperaties. De gemeente heeft zich dus nog niet uitgesproken over waar het echt kan. Als uit aanvullend onderzoek blijkt dat een zoekgebied onvoldoende is, dan wordt daar wat de gemeente betreft geen duurzame energieopwekker geplaatst.
- De gemeente Diemen is tevreden met de snelheid waarmee ze het RES-proces hebben opgepakt en dat er een zuiver proces gevolgd werd.
- Het college heeft op feedback van bewoners drie beloftes gemaakt: keuzes worden samen met inwoners en omwonenden gemaakt, feiten rondom geluid en slagschaduw worden onderzocht en er wordt samengewerkt met de gemeentes om Diemen heen.
- Een van de belangrijkste onderzoeken die gedaan zal worden, is het onderzoek dat er komt als er een afgekaderde locatie komt. De natuurtoets die samen met de gemeente Amsterdam wordt gedaan, is namelijk globaal. Geluid en slagschaduw moet daarin nog meegenomen worden. Dit gaat vooraf aan het onderzoek van projectontwikkelaars. Hierdoor is gekozen, omdat er veel vragen en zorgen waren over geluid en slagschaduw.

Wat is voldoende draagvlak?

Het is ingewikkeld om te zeggen dat er voldoende draagvlak is. Er is altijd wel iemand tegen. Diemen wil in 2040 energieneutraal zijn. Het gaat er voor de gemeente Diemen om dat, met zo min mogelijk negatieve gevolgen, duurzame energie gerealiseerd wordt.

Positieve resultaten

- In aanloop naar de verkiezingen is de RES geen groot item geworden. Dit geeft aan dat er toch iets gewerkt heeft.
- Er is een zuiver en snel proces gevolgd.
- Ze zijn trots op het lef van Diemen om vanaf het begin heel consistent aan het proces te werken en daar niet van af te wijken. Hierdoor is het beleid niet gaan zwabberen. Er waren geen dubbele agenda's of vooraf vastliggende ideeën. De aanpak was daardoor zuiver.
- Door veel tegenwind word je wel gemotiveerd om het echt goed te doen.

De inhoud is goed aan bod gekomen tijdens de participatie

- De inhoudelijke onderdelen hebben voldoende aandacht gekregen.
- Het effect op de gezondheid gaat de gemeente niet zelf onderzoeken. Ze wacht op de normen die het Rijk aan het ontwikkelen is.
- Participatie en natuur hebben veel aandacht gehad.
- Natuur heeft van begin af aan veel aandacht gehad. Zie bijvoorbeeld de sessie met IVN over de ringslang.
- Alles wat ze verder over de natuur willen onderzoeken, vraagt om uitgebreid natuuronderzoek en iemand die met de laarzen aan het veld ingaat. Met het planMER, de milieueffectenrapportage, zou dit kunnen.
- Landschap heeft ook veel aandacht gehad, maar daar is enkel naar gekeken voor wat betreft de provinciale regimes. Visualisaties, 3D-animaties, opstellingen en dergelijke zijn nog niet meegenomen. De vraag is: waar stop je als gemeente? Er is al meer gedaan dan wat de gemeente normaal zou moeten doen. Dat kost veel geld en er is een beperkt budget. Daarnaast spelen er ook andere prioriteiten.
- De gemeente legt de verantwoordelijkheid bij de energie-coöperaties om haar te overtuigen van dat energieopwekking op een concrete locatie kan, maar de gemeente heeft dan wel slagschaduw en geluidshinder aangepakt. Vraag aan energie-coöperatie om wat bij te dragen aan aanvullend onderzoek.

Harde kritiek vanuit bepaalde bewonersgroepen

- Er was harde kritiek vanuit bepaalde bewonersorganisaties. De felle toon zorgde ervoor dat het moeilijk was om een gesprek met hen te voeren. De discussie werd fel gevoerd, soms ook op de persoon van de ambtenaren of wethouder.
- Bij deze groep bewoners was de tendens: "Jullie gaan windmolens plaatsen en het kan jullie niks schelen."
- Deze groep bewoners had een sterke lobby, mede ondersteund door de groep Windalarm. Iedere bewoner heeft een flyer in de deur gehad van Windalarm die veel misinformatie bevatte.
- Wat betreft de planning werd het RES-proces vanuit deelregio's vrij strak, als een 'militaire operatie', opgelegd. Hier heeft de dialoog onder geleden.

5. Conclusie

In dit onderzoek hebben we het participatieproces van de RES Diemen geëvalueerd op de volgende punten:

- Communicatie en participatie
- Het bestuurlijke proces
- De borging van inhoudelijke thema's: gezondheid/welzijn, natuur en lokaal eigendom

In dit hoofdstuk beschrijven we onze hoofdconclusies, op basis van onze analyse van de bovenstaande punten.

5.1 Communicatie en participatieproces

Als algemene conclusie over de participatie kunnen we stellen dat de gemeente Diemen goed de feedback van inwoners, belanghebbenden en raadsleden heeft opgehaald. Vervolgens zette de gemeente onderzoeken uit om de vragen van inwoners en belanghebbenden te beantwoorden en aan de zorgen tegemoet te komen. De uitkomsten van deze stappen – zorgen en vragen van belanghebbenden omzetten in geobjectiveerde kennis – hebben tot het aanpassen van enkele zoekgebieden geleid.

Communicatie rond het proces heeft gestructureerd plaatsgevonden, via veel verschillende kanalen. Gezien het moeilijk te communiceren karakter van een RES-proces, de coronacrisis en de tijdsdruk heeft de gemeente Diemen, in onze ogen, op hoofdlijnen een goede communicatie-aanpak gehanteerd. Tegelijk kunnen we constateren dat twee derde van de inwoners die de enquête heeft ingevuld, door de communicatie en participatie-aanpak, onvoldoende vertrouwen heeft gekregen in het RES-proces. Mogelijk heeft dat ook te maken met het feit dat goede betrokkenheid van inwoners en belangengroepen niet altijd leidt tot het in het gelijk kunnen stellen van deze groepen. Het zoekende en iteratieve karakter van het proces maakte ook dat betrokkenen in een aantal gevallen moesten wachten op een duidelijk antwoord van de gemeente over het wel of niet invullen van een zoekgebied. Het is onze indruk dat vooral de tegenstanders van windmolens in Diemen graag snel duidelijkheid willen.

De landelijke onduidelijkheid over de geluids- en gezondheidseffecten van windmolens heeft de onrust zeker gevoed. De gemeente kon geen adequaat antwoord geven op de vraag wat de geluids- en gezondheidseffecten van windmolens in Diemen zouden kunnen zijn en moest noodgedwongen verwijzen naar (nog komende) landelijke onderzoeken en normen.

Hieronder leggen we de bovenstaande conclusies gedetailleerder toe:

Samenvatting proces: van overweldigd naar gestructureerde aanpak

Om te beginnen kwam duidelijk naar voren dat de gemeentelijke organisatie in Diemen, in de overgang van fase 3 naar fase 4, in eerste instantie overweldigd werd door het RES-proces. Gemeente Diemen werd verantwoordelijk voor het RES-proces, nadat door de RES-organisatie een begin was gemaakt met onder andere het organiseren van ateliers. Doordat het proces ineens bij de gemeente kwam te liggen, werd dit ervaren als een golf aan informatie en te organiseren activiteiten. Daar moest eerst duidelijkheid in geschept worden door de gemeente zelf. Ondertussen bleven de deadlines vanuit het programmabureau RES NHZ gewoon gehandhaafd.

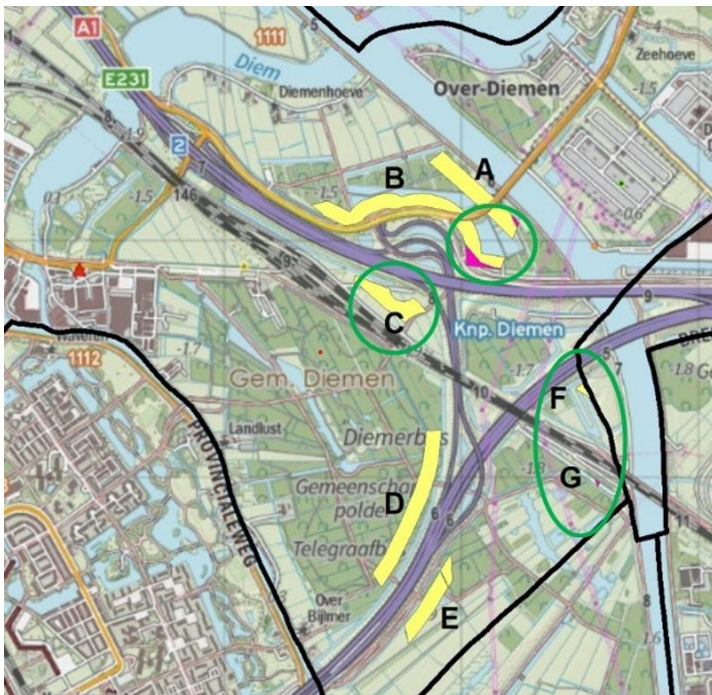
Diemen heeft vooral in de beginfase tijd nodig gehad om het participatie- en communicatieproces goed te organiseren. Intern was het in eerste instantie niet duidelijk genoeg welke activiteiten wanneer georganiseerd dienden te worden. Dit had ook zijn uitwerking op de externe communicatie.

Tegelijkertijd heeft de gemeente deze opgave voortvarend opgepakt in het team van ambtenaren en wethouder. Zij werkten intensief met elkaar samen op een voor hen ook een onbekend terrein. De samenwerking, kennisdeling en inzet om het proces te laten slagen, had een zeer positieve uitwerking op het participatieproces en uiteindelijk ook op de communicatie naar buiten toe.

Na verloop van tijd ontstond een duidelijk proces (richting fase 5 'concretisering zoekgebieden'), wat gedurende de periode daarna gehandhaafd bleef. De communicatie en het besluitvormingsproces werden daarmee duidelijker.

Wat goed werkte, was het ophalen van feedback bij de inwoners en raadsleden. Per zoekgebied is er feedback opgehaald. Veel vragen van belanghebbenden gingen over natuur en gezondheidseffecten. Ook konden inwoners en belanghebbenden bezwaren uiten tegen de komst van, met name, windmolens.

Alle opgehaalde feedback is geïnventariseerd en waar mogelijk geobjectiveerd door middel van onderzoeken. Gedurende het proces werden, op basis van deze feedback en uitkomsten van onderzoeken, afwegingen gemaakt door de gemeente. Dat had aanpassingen van zoekgebieden tot gevolg. Uiteindelijk heeft dit ook geleid tot het schrappen en verkleinen van zoekgebieden.

Op 18 febr. '22 stond in het DiemerNieuws een bericht dat Diemen vier zoekgebieden schrapt voor windmolens. Dit plaatje geeft in de groene cirkels aan welke (delen van) zoekgebieden in stand zijn gebleven.

Inwoners en externe belanghebbenden voelen zich niet altijd goed gehoord

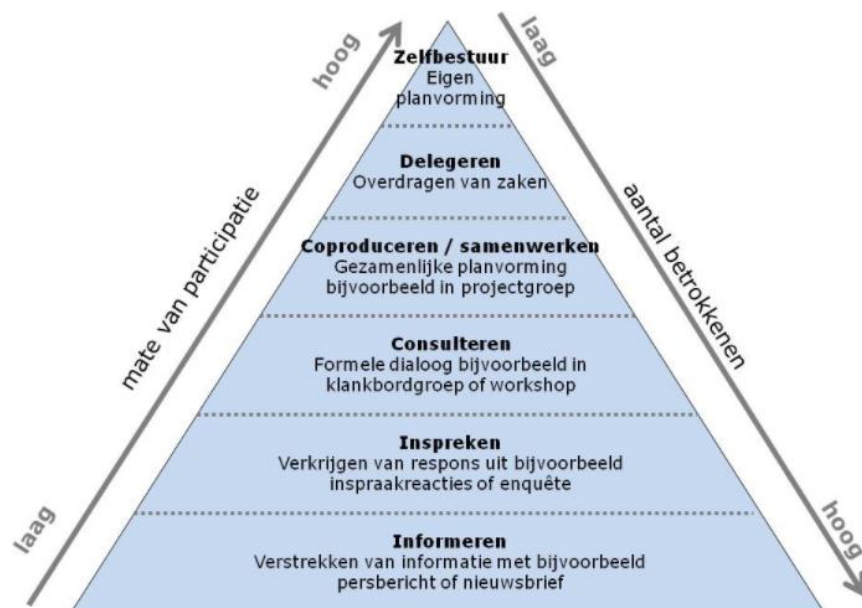
In onze ogen is er een duidelijk participatietraject gevolgd door de gemeente Diemen. Wel zien we dat het doel van het RES-proces relatief moeilijk over te brengen is op inwoners en externe belanghebbenden. Dat is zeker zo wanneer ze niet goed bekend zijn met ambtelijke en bestuurlijke processen en de context van de RES. De RES is namelijk een zoekproces dat uiteindelijk vormgegeven wordt in een beleidsnotitie, met daarin een inventarisatie van **potentiële, mogelijke** locaties. Uit de enquêtes en het interview blijkt dat veel inwoners het idee hebben dat de gemeente al besloten had windmolens te plaatsen in de zoekgebieden, terwijl het nog een onderzoeksfase betreft. De gemeente onderzoekt voor welke gebieden er planologische medewerking kan worden verleend en is niet van plan om zelf een windpark te gaan ontwikkelen. De gemeente, en ook de wethouder,

heeft duidelijk aangegeven dat het weliswaar een wens is om windmolens te plaatsen, maar ook dat er geen windmolens komen, als blijkt dat er geen ruimte en mogelijkheden zijn.

Wat ook speelt is dat, wanneer de gemeente de feedback van inwoners niet meteen vertaalt in een besluit om geen windmolens te plaatsen, de inwoners zich niet gehoord voelen. Ze hebben op dat moment het idee dat er niets met hun feedback wordt gedaan.

Onze analyse is dat bewoners en externe belanghebbenden hogere verwachtingen hadden van de participatie. Ze hadden gehoopt meer invloed te hebben op de te maken keuzes. De gemeente had andere doelen, namelijk: informatie ophalen om te onderzoeken waar het mogelijk en juist niet kan en om het draagvlak te vergroten. De ruimte om te participeren bij het RES-traject was beperkt. Andere opties en mogelijkheden voor het aanwijzen of inrichten van zoekgebieden door inwoners en belangenorganisaties was beperkt.

Het participatieproces rondom de RES heeft meer de status van consultatie dan co-creatie of samenwerken. Het woord participatie geeft veel bewoners het idee dat zij een vorm van inspraak hebben in de te nemen beslissingen of aanpak. In het figuur hieronder staat een versie van de participatieladder, waarin te zien is dat consulteren een lagere vorm van participatie is. Het belang van duidelijke verwachtingen van de rol en invloed die participatiedeelnemers hebben, wordt hierdoor onderstreept.

Doordat de RES geen afgebakend inspraakmoment is, omdat er nog geen echte besluiten voorliggen, bleven sommige betrokken bewoners gedurende het hele proces input leveren. Dat deden ze ook deels omdat zij zich niet gehoord voelden.

Brede groep belanghebbenden betrokken, goed geluisterd naar de bezwaren

Onze analyse is dat het gelukt is om uit verschillende invalshoeken zo veel mogelijk input op te halen over de (on)wenselijkheid en voorwaarden voor sommige zoekgebieden. De verscheidenheid aan feedback en bezwaren van inwoners en overige belanghebbenden zijn, naar onze inschatting, goed in kaart gebracht. Het RES-team van de gemeente Diemen heeft de feedback en bezwaren goed in beeld en goed vertaald naar de besluitvorming in de raad. Dit blijkt bijvoorbeeld uit de bewonersbrief die is gestuurd na de vaststelling van de RES 1.0 en het persbericht van 18 febr. '22.

Er zijn ook een aantal toezeggingen gedaan aan inwoners, zoals de toezegging dat, in opdracht van de gemeente, de impact op gezondheid en welzijn eerst wordt onderzocht, voordat er over wordt gegaan tot het ontwikkelen van windmolenprojecten op concrete locaties. Naar aanleiding van een motie is de toezegging gedaan dat 50% lokaal eigendom het uitgangspunt is.

De gemeente had aan een projectontwikkelaar of energiecoöperatie kunnen vragen om het effect aan te tonen, maar heeft ervoor gekozen om hier zelf het voortouw in te nemen. Toch waren er soms hogere verwachtingen onder de participanten wat betreft het uitzoeken van de gezondheids- en natuureffecten. Dat had vaak betrekking op onderzoeken die het budget van een relatief kleine gemeente te boven gaan.

Een kleine gemeente is afhankelijker van heldere kaders: wat kan wel en wat kan niet? Dat zijn kaders die door de landelijke overheid opgesteld moeten worden. Deze waren er niet voor onder andere geluids- en gezondheidseffecten. Daardoor was het voor gemeente Diemen lastiger om draagvlak te creëren voor het invullen van de zoekgebieden.

Draagvlak waarschijnlijk niet verhoogd, wel veel polarisatie

Het is aannemelijk dat het RES-proces het draagvlak niet noemenswaardig verhoogd heeft en dat de meerderheid van de deelnemers aan het participatieproces de meest betrokken burgers en belanghebbenden zijn. Ook blijkt uit de enquêtes dat de groep respondenten vooral afkomstig is uit de zoekgebieden. Deze groep heeft gedurende het hele participatieproces dezelfde zorgen aangegeven. Ook op basis van de antwoorden op de open vragen van de enquête concluderen wij dat de helft van de inwoners die de enquête heeft ingevuld, vindt dat er te weinig met hun feedback gedaan is.

Het begrip draagvlak is abstract: gaat het om het gemiddelde draagvlak binnen de gemeente of om het draagvlak onder de mensen die de meeste potentiële overlast zullen gaan ervaren?

Mede doordat bij de meerderheid van de deelnemers de verwachtingen van de participatie hoger waren, werd het debat steeds feller. Ze voelden zich niet gehoord, waardoor het soms met minder respect voor met name de wethouder werd gevoerd en persoonlijk werd. Het bleek in sommige gevallen moeilijk om een echt gesprek te voeren, omdat er niet altijd begrip was voor het proces van de gemeente of de rol van een ambtenaar of wethouder.

Door de coronacrisis zijn er weinig fysieke bijeenkomsten geweest. Achteraf gezien was er in sommige fases van de coronapandemie wel meer fysiek mogelijk geweest. Dit had het draagvlak naar verwachting kunnen vergoten. Een dialoog in persoon, bijvoorbeeld tussen de wethouder en inwoners, had ervoor kunnen zorgen dat inwoners zich meer gehoord zouden voelen en dat er beter uitleg gegeven kon worden.

Desondanks heeft de wethouder veel contact gehad met inwoners. Een kleinere gemeente als Diemen kan, in verhouding met een grote gemeente als Amsterdam, contact hebben met een groter percentage van de inwoners van haar gemeente. Dit is goed gelukt.

5.2 Bestuurlijk proces

Er is een strak bestuurlijk proces gevolgd, waarvan nauwelijks is afgeweken

Er is nauwelijks afgeweken van het proces dat vooraf grotendeels was vormgegeven door het programmabureau RES. De aanpak van de gemeente Diemen is helder gecommuniceerd en zit logisch in elkaar. Er bleek geen aanleiding om het proces tijdens de uitvoering fundamenteel te herzien, wat getuigd van een goede opzet. Aanvankelijk was het wel zoeken hoe dit proces ingestoken moest worden. De inzet en intensieve samenwerking van (RES-)ambtenaren en de wethouder heeft dit proces versterkt.

De gemeenteraad is goed meegenomen en steunt het proces

De gemeenteraad is van begin af aan goed meegenomen door het RES-team van de gemeente Diemen. Er zijn weinig bezwaren uitgesproken tegen het proces, waardoor een strak proces gevolgd kon worden waar nauwelijks van werd afgeweken. Duidelijke interne communicatie over het proces en de vorderingen heeft hieraan bijgedragen.

Het participatietraject is breed uitgezet, onder diverse doelgroepen

Er is veel gedaan om zoveel mogelijk belanghebbenden te betrekken bij het participatietraject. Tevens is er door de eindredactie extra aandacht besteed aan dat de brieven op taalniveau B1 werden geschreven. Zo werd communicatie toegankelijker voor meer Diemenaren.

5.3 Borging van inhoudelijke thema's

Inhoudelijke thema's zijn, naar onze mening, goed geborgd tijdens het RES-proces van de gemeente Diemen. In het kader van dit onderzoek was ons gevraagd de borging van de volgende thema's te onderzoeken:

- I. Gezondheid en welzijn
- II. Natuur
- III. Lokaal eigendom

Alle drie de inhoudelijke thema's kwamen in voldoende mate terug tijdens raadsvergaderingen, in beleidsstukken, in communicatie met inwoners en belanghebbenden en in de onderzoeken die externe bureaus uitvoeren. Op basis van onze evaluatie lijkt het dat de meeste aandacht is besteed aan gezondheid en welzijn en natuur en dat er minder aandacht is besteed aan lokaal eigendom. Er is wel een toezegging gedaan over lokaal eigendom naar aanleiding van een motie: 50% lokaal eigendom is het uitgangspunt.

Er was wel kritiek op dat er te weinig aandacht werd besteed aan de inhoudelijke onderwerpen, met name aan natuur en gezondheid en welzijn. Deze kritiek kwam voornamelijk in de enquête onder inwoners en tijdens bijeenkomsten naar voren. We verklaren dit deels doordat een gemeente van de omvang van Diemen een beperkte capaciteit heeft om alle bezwaren rondom deze thema's tot in detail uit te laten zoeken. Aan de andere kant zijn er wel degelijk onderzoeken uitgezet naar de natuur en landschapswaarden van de zoekgebieden en zijn er toezeggingen gedaan om voor de overgebleven locaties te kijken naar de slagschaduw en geluidsoverlast. Fundamenteel onderzoek naar de directe effecten op gezondheid zijn het meest efficiënt als dit door de landelijke overheid wordt gedaan. Een gemeente van de omvang van Diemen is geholpen met kaders van de landelijke overheid: waar ligt een aanvaardbare grens wat betreft de gezondheidsimpact van windmolens?

Er is goed geluisterd naar bezwaren van natuur- en landschapsorganisaties

De uitgezette onderzoeken naar natuur en landschap werden aangevuld met de kennis van het gebied van regionale en lokale natuur- en landschapslocaties. In opdracht van de gemeente Diemen heeft de Participatiecoalitie NH – waar de Natuur en Milieufederatie hoofdauteur in was – deze kennis geïnventariseerd. De punten die hierbij naar voren kwamen, waren soms aanvullend op de punten uit de onderzoeken die de gemeente Diemen had laten uitvoeren, onder andere op het punt van belangrijke vogelroutes en broedgebieden. Deze bevindingen zijn, naar onze mening, goed overgenomen, omdat ze mede hebben bijgedragen aan het schrappen van een aantal zoekgebieden vanuit natuurbelang.

6. Advies vervolgproces

6.1 Participatie en communicatie

Zorg dat er een hoger niveau van participatie mogelijk is of noem het anders

Noem je het een participatieproces, zorg er dan voor dat deelnemers keuzes kunnen maken. Een andere optie is het om het een consultatie te noemen, waarbij bewoners minder inspraak krijgen. Dit zijn fundamentele, politieke keuzes die duidelijk gecommuniceerd moeten worden, om geen valse verwachtingen te wekken.

Communiceer duidelijk hoe je feedback meeneemt

Zoals we in deze evaluatie van het RES-proces gezien hebben, is het een beperkte groep betrokken inwoners die meedoet aan participatieactiviteiten. Desondanks verwachten we dat deze deelnemers wel de sterkste meningen hebben, waardoor mogelijke bezwaren en oplossingen goed in kaart zijn gebracht.

Communiceer nog meer hoe het participatieproces heeft bijgedragen aan beleidskeuzes of aanpassingen in het proces. Laat dit aan het begin van elke volgende fase van het participatieproces ook goed zien, bijvoorbeeld aan het begin van bijeenkomsten. Dit kan je doen door middel van een tijdslijn waarin staat vermeld wanneer de feedbackmomenten waren, wat de inhoudelijke hoofdpunten van de feedback waren en wat er met die feedback is gedaan. Zeker op het moment dat zichtbaar wordt dat de gemeente zoekgebieden inperkt of laat vallen, kan dat vertrouwen geven dat de gemeente luistert naar haar inwoners.

Definieer en communiceer wat voldoende draagvlak is

Voor de zoekgebieden voor windmolens geldt specifiek dat het logischerwijs vooral de direct omwonenden zijn die de sterkste – vaak negatieve – mening zullen hebben. Tijdens participatiebijeenkomsten zijn zij nadrukkelijk aanwezig, waardoor het over kan komen alsof het draagvlak in de gehele gemeente laag is. Besluit je als gemeente om het zoekgebied toch te handhaven, dan is het belangrijk goed duidelijk te maken hoe de meer lokale zorgen en tegenstand zich verhoudt tot het draagvlak in de gemeente als geheel. Het is aan de politiek hoe lokale bezwaren worden gewogen ten opzichte van bezwaren van de rest van de gemeente. Wees expliciet en communiceer duidelijk hoe deze afweging wordt gemaakt.

Geef duidelijk aan hoe de gemeente beslissingen gaat nemen

Geef duidelijk aan hoe de gemeente beslissingen gaat nemen over het wel of niet toestaan van zon- en windprojecten in de gemeente Diemen. Welke voorwaarden worden van toepassing? Waar moet een project minimaal aan voldoen? Dit kan veel onzekerheid en angst van inwoners wegnemen.

6.2 Bestuurlijk proces

Een duidelijk proces, consequent uitgevoerd

De gemeente Diemen heeft vanaf fase 4 tot en met fase 6 een duidelijk en strak georganiseerd bestuurlijk proces doorlopen, evenals bij het vaststellen van de RES en het opnemen van de RES in de Omgevingsvisie. Voor de gemeentelijke organisatie en de raadsleden was dit proces goed te volgen en zorgde het voor vertrouwen in een zorgvuldige besluitvorming. Ook sloot het bestuurlijke proces goed en logisch aan op het externe communicatie- en participatietraject.

Neem de tijd voor het organiseren van de overgang van de ene naar de andere bestuurslaag

De overgang van fase 3 naar fase 4 van het RES-proces was voor de gemeentelijke organisatie uitdagend. Fase 1, 2 en 3 werden vooral door de provinciale RES-organisatie georganiseerd. De fases daarna moesten door de gemeente worden uitgevoerd. Die overgang werd door het RES-team van de gemeente als groot ervaren. De aanbeveling hier is om meer tijd te nemen voor het organiseren van die overgang en om vanuit de RES-organisatie (nog) intensiever contact te zoeken met de gemeenten die niet zelf in het ambtelijke overleg zitten. Dit is met name een aanbeveling voor het programmabureau RES.

Maak een RES-team, inclusief wethouder/bestuurder

Een opvallende succesfactor voor het goed doorlopen RES-proces in Diemen is de samenwerking tussen de inhoudelijke, communicatie en leidinggevende ambtenaren en de verantwoordelijke wethouder duurzaamheid binnen het RES-team van de gemeente. Opvallend daarbij is ook dat de wethouder onderdeel is, en zich ook onderdeel voelde, van het RES-team. Dit vergemakkelijkte vooral het snel schakelen en kunnen inspelen op geluiden vanuit de Diemer samenleving. Mogelijk nog belangrijker is dat dit, bij sterke tegenwind in de vorm van veel kritiek op het proces en de vraag of er windmolens geplaatst kunnen worden, ook ervoor zorgt dat je samen koers kunt houden. Je kunt samen nieuwe participatie- of communicatieacties bedenken en ook samen de soms grote impact van negatieve reacties ("u gaat over lijken") verwerken.

Zorg voor eigen rustmomenten

Een proces met veel maatschappelijke controverses en discussie, zoals de Regionale Energiestrategie, roept bij inwoners, naast veel inhoudelijke reacties, ook veel dynamiek en emoties op. Dat geldt zeker wanneer het mogelijke effecten op de directe leefomgeving betreft, bijvoorbeeld als het gaat over het plaatsen van windmolens. Deze dynamiek en emoties richten zich in een aantal gevallen ook op de mensen die bestuurlijk en ambtelijk verantwoordelijk zijn.

Om te voorkomen dat deze professionals weken- of maandenlang in een rollercoaster moeten functioneren, is het belangrijk om bewust rustmomenten in te bouwen. De korte wandelvakanties van een van de meest betrokken ambtenaren kunnen als illustratie van het positieve effect hiervan gelden. Los daarvan is het ook van belang dat de (gemeentelijke) organisatie ervoor zorgt dat de meest betrokken bestuurders en ambtenaren niet weken of maanden achter elkaar 'vol in de wind' staan. Bouw bijvoorbeeld in het proces ook tijdelijke perioden zonder communicatie en participatie in of stel een team samen met collega's die ook rollen van elkaar kunnen overnemen, zodat niet telkens dezelfde persoon 'piketdienst' hoeft te draaien. Tot slot kan het organiseren van intervisiemomenten bijdragen aan het werkwelzijn van professionals.

6.3 Borging inhoudelijke thema's

Een belangrijke onderzoeksvraag is de borging van de inhoudelijke thema's. Het gaat om de onderwerpen lokaal eigendom, natuur en gezondheid en welzijn.

Lokaal eigendom

Het thema lokaal eigendom is vanaf het begin van het RES-proces niet voldoende geborgd, met name de uitwerking van lokaal eigendom vergt aandacht.

50% lokaal eigendom staat in het klimaatakkoord en werd in Concept RES én RES 1.0 opgenomen. Daarnaast heeft de Diemer raad een motie aangenomen hierover. Het college heeft beloofd 'uitgangspunten voor initiatiefnemers' op te stellen waar dit in aan bod komt.

De zorg van de inwoners in Diemen is dat vooral inwoners die verder van eventuele windmolenlocaties af wonen, meer zullen profiteren dan de inwoners die de meeste overlast ondervinden. In het algemeen zijn Diemenaren van mening dat inwoners die de meeste overlast ervaren ook ruimhartig gecompenseerd dienen te worden. Dit is een aandachtspunt voor het vormgeven van de voorwaarden voor het invullen van zoekgebieden.

Natuur

De gemeente heeft veel aandacht besteed aan de effecten op landschap en natuur en de zoekgebieden hier ook op aangepast. In verschillende stappen zijn de zorgen van inwoners en maatschappelijke organisaties hierover in kaart gebracht en vervolgens, door middel van onderzoeken, geobjectiveerd. Op basis van de feedback van inwoners en de onderzoeken op het gebied van landschap en natuur heeft de gemeente in twee stappen de zoekgebieden aangepast. In eerste instantie is in fase 5 de Diemer Vijfhoek als zoekgebied afgefallen, vanwege landschappelijke en cultuurhistorische waarden. In de fase na het vaststellen van de RES 1.0 en het doen van aanvullend onderzoek zijn nog eens twee zoekgebieden ingeperkt en zijn twee zoekgebieden afgefallen.

Gezondheid en welzijn

Tijdens het participatieproces werden veel zorgen geuit over de gezondheidseffecten op inwoners door geluidsoverlast en slagschaduw van windmolens. De gemeente heeft in het proces voortdurend aangegeven deze zorgen serieus te nemen en pas te besluiten over de plaatsing van windmolens nadat deze effecten goed in kaart waren gebracht. De gemeente heeft hiervoor inmiddels, in februari 2022, zelfs een extra stap genomen in de vorm van het opstellen van een MER voor de overgebleven zoekgebieden.

Tegelijk kon de gemeente tijdens het participatieproces geen uitsluitel of zekerheid geven van de gezondheidseffecten van windmolens. Dat komt mede doordat er nog geen duidelijke landelijke (geaccepteerde en veilige) normen voor geluidsoverlast door windmolens zijn.

Het gevolg hiervan is wel dat de onzekerheid over de gezondheidseffecten in het participatieproces is blijven bestaan en nog steeds bestaat. Onze inschatting is dat dit een negatief effect heeft gehad op het vertrouwen in het participatieproces.

Het beeld ontstond dat de gemeente een "ja, mits"-houding had. Een duidelijkere "nee, tenzij"-invalshoek had het vertrouwen mogelijk kunnen doen toenemen. In beantwoording van bewonersvragen over gezondheidseffecten van windmolens kwam deze houding naar voren.

Kortom, een participatieproces is gebaat bij duidelijke (landelijke) kaders en wetenschappelijke inzichten over de effecten van windmolens op de gezondheid van omwonenden.

6.4 Tot slot – samen zorgen voor onze democratie

In een democratie krijgt iedereen de mogelijkheid om zich uit te spreken, wat kan betekenen dat de gewenste uitkomsten lijnrecht tegenover elkaar staan. In deze processen worden feiten door voor- en tegenstanders soms overdreven of verschillend geïnterpreteerd. Achter de gegeven feiten zitten zorgen van mensen. Probeer als gemeente achter deze zorgen te komen en leg je eigen inhoudelijke argumenten naast de inhoudelijke argumenten die tegenstanders presenteren. Laat zien hoe je tot deze inhoudelijke argumenten bent gekomen en waar de grens ligt tussen een inhoudelijk feit en een (politieke) weging van hoe met de feiten om te gaan.

Een democratische samenwerking vraagt ook dat we samen verantwoordelijkheid nemen voor het goed laten verlopen van besluitvormingsprocessen, als bestuurders, ambtenaren, maatschappelijke organisaties, belangengroepen en inwoners. Door naar elkaar te luisteren, door begrip te hebben voor elkaars rollen en posities, door meningsverschillen boven water te halen, door duidelijk te maken waarover de politiek moet besluiten, maar vooral ook door, tijdens participatieprocessen waar veel op het spel staat, de omgangsvormen te hanteren die daarbij horen.

Bijlage 1 - Omschrijving proces naar RES 1.0

Naar concept-RES

Voor de totstandkoming van de concept-RES Noord-Holland Zuid is er door de betrokken overheden vanaf halverwege 2019 intensief samengewerkt met belanghebbenden, maatschappelijke organisaties, inwoners, ondernemers en volksvertegenwoordigers. De concept-RES Noord-Holland Zuid is het resultaat van vele onderzoeken, gesprekken en bijeenkomsten. In zes deelregio's hebben gemeenten, provincie, waterschappen en netbeheerders samen met inwoners, ondernemers, energiecoöperaties, maatschappelijke organisaties op het gebied van natuur, milieu en land- en tuinbouw gekeken naar waar grootschalig wind- en zonne-energie opgewekt zou kunnen worden. In de regio Noord Holland Zuid zijn 70 lokale bijeenkomsten gehouden waaraan meer dan 1.500 mensen hebben deelgenomen. De uitkomsten van deze bijeenkomsten zijn vertaald in de concept-RES NHZ.

Na het publiceren van de concept-RES NHZ (april 2020) konden betrokkenen en volksvertegenwoordigers reageren op de concept-RES: er was een digitale consultatie voor betrokkenen en via het democratisch proces kon de volksvertegenwoordiging wensen en bedenkingen meegeven aan hun bestuurders.

Op 21 april 2020 heeft het college ingestemd met de concept-RES en deze aangeboden aan de gemeenteraad voor het uiten van wensen en bedenkingen. De Diemer gemeenteraad heeft op 2 juli 2020 hierover vergaderd en geen wensen en bedenkingen uitgesproken.

Plan van aanpak

Vanuit het RES-traject Noord-Holland Zuid (NHZ) is een aanpak vastgesteld om te komen tot de RES 1.0. Onderdeel daarvan is een plan van aanpak (PvA) voor de RES deelregio Amstelland, deze is op 22 september 2020 geaccordeerd door het Diemer college.

Het PvA kent drie stappen:

- 1 - Verkenning concretisering zoekgebieden: Het resultaat van stap 1 is een Concretiseringsnotitie. Hierin is opgenomen op welke wijze en met welke fasering gestart gaat worden met het verder concretiseren van de zoekgebieden in het traject van de RES 1.0
- 2 - Stakeholderanalyse en participatieplan: Het resultaat van stap 2 is tweeledig. Allereerst een stakeholderanalyse, die ingaat op de aanwezige belanghebbenden in het gebied en hun rol en positie m.b.t. het zoekgebied. Op basis van de stakeholderanalyse zal een participatieplan voor stap 3 worden opgesteld. Het participatieplan maakt inzichtelijk op welke wijze er wordt samengewerkt met betrokken belanghebbenden om tot een gedragen verdere concretisering van het zoekgebied te komen.
- 3 - Aan de slag in het zoekgebied: Het resultaat van stap 3 is het Gebiedspaspoort. Met het Gebiedspaspoort leggen we een gedegen basis voor de verdere uitwerking van een zoekgebied in volgende fases (planvormingsfase, ontwerpfase, realisatiefase).

Concretisering zoekgebieden wind- en zonne-energie in Diemen

De gemeente onderzocht voor welke gebieden er in de toekomst eventueel planologische medewerking kan worden verleend. De volgende drie stappen zijn gezet:

1. Specificeren zoekgebieden

De Concept-RES bevatte een kaart waarin slechts twee zoekgebieden op Diemens grondgebied te zien waren: zoekgebied wind/zon Diemerscheg en zoekgebied zon Gooiseweg. Om meer grip te krijgen op reële kansen binnen het grote zoekgebied Diemerscheg en om het gesprek hierover te vergemakkelijken, is dit zoekgebied opgeknipt in negen kleinere zoekgebieden. Hierbij is ook een voorlopige indeling gemaakt in zoekgebieden voor wind, zon of een combinatie van deze technieken.

2. Onderzoek en advies

- De gemeente heeft onderzoeksbureau Pondera een verkenning laten doen naar de ruimtelijke en technische mogelijkheden voor windmolens en zonnevelden in Diemen.
- Aansluitend heeft adviesbureau Decisio een ‘maatschappelijke effectenmatrix’ opgesteld, een grote tabel waarin alle voor- en nadelen per zoekgebied overzichtelijk bijeen worden gebracht. Naast de technische en ruimtelijke uitkomsten uit de verkenning van Pondera zijn daarin ook sociale en economische aspecten verwerkt.
- De gemeente heeft de Natuur- en Milieufederatie Noord-Holland gevraagd om een Natuur- en landschapsadvies op te stellen. Vele natuurorganisaties zijn betrokken, denk aan Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten, SOVON, Vogelbescherming, Vleesmuiskwerkgroep Noord-Holland (Zoogdiervereniging), Zoogdierwerkgroep Noord-Holland (NOZOS), Duurzaam Dorp Diemen, Vrienden van het Diemberbos, IVN-werkgroep Diemen, Vogelwerkgroep Amsterdam (VGWA), KNNV Amsterdam en Milieudefensie.
- Er is in december 2020 een online sessie met de Diemer jongerenraad georganiseerd. Aan de hand van tien stellingen zijn meningen opgehaald ten opzichte van windturbines en zonnevelden in Diemen. Een eerste gesprek met de Diemer kinderraad vindt plaats in maart 2021.
- Diemen neemt deel aan de RES-thematafel Diemerscheg. Aan deze tafel nemen de Provincie Noord-Holland en de gemeenten Amsterdam, Gooise Meren en Weesp deel. Er wordt ambtelijk onderzoek gedaan naar de provinciale restricties zoals Natuur Netwerk Nederland (NNN), Bijzonder Provinciaal Landschap (BPL) en Unesco Werelderfgoed en er wordt gezamenlijk gezocht naar een overkoepelend ruimtelijk en landschappelijk verhaal waarin alle belangen kunnen worden geborgd.
- De gemeente organiseerde een sessie met vrijwilligers van de Diemer werkgroep van de IVN en de boswachter van Staatsbosbeheer waarin een verdiepingsslag werd gemaakt om inzicht te krijgen in de leefgebieden van de ringslang.
- Er is met ProRail gesproken over de mogelijkheden om zonnepanelen langs het spoor te leggen.

3. Participatie met bewonersavonden en enquête

In het najaar van 2020 werden de Diemer inwoners opnieuw geconsulteerd.¹ Inwoners van Diemen en de omringende gemeenten werden uitgenodigd voor twee digitale bijeenkomsten en er werd een digitale enquête gelanceerd.

¹ Er werden tijdens de fase van de Concept-RES ook al twee bijeenkomsten met inwoners en belanghebbenden georganiseerd.

De gemeente heeft daarnaast vele gesprekken met bewoners en vertegenwoordigers van belangenorganisaties gevoerd, er kwamen vele mails met zienswijzen bij de gemeente binnen.

Thematafels

Voor onderwerpen waarover nog geen besluit kan worden genomen omdat nog niet alle kennis of informatie vergaard is, of waarvoor nog afstemming moet plaatsvinden, worden thematafels ingericht. Van oktober 2020 t/m januari 2021 worden de thematafels georganiseerd over de volgende onderwerpen:

1. Ontwikkelprijncipes zonne- en windenergie
2. Energietransitie: kansen voor agrariërs
3. Ruimtelijke samenhang
4. RES in uitvoering (lokaal eigendom, stimulerend beleid)
5. Jongeren
6. Warmte uit water (warmte, TEO, TEA, TED)
7. Energie-infrastructuur
8. Innovaties (NHZ)

Tijdens deze thematafels worden onderwerpen inhoudelijk verder verkend, door verschillende betrokken partijen in het RES-proces. De uitkomsten hiervan worden verwerkt in de RES 1.0.

Reactienota 'Op weg naar RES 1.0'

In de periode juni tot en met september 2020 hebben volksvertegenwoordigers, belanghebbenden, stakeholders en inwoners de mogelijkheid gehad te reageren op de concept-RES voor de energieregio Noord-Holland Zuid. De volksvertegenwoordigers hebben dit gedaan via wensen en bedenkingen. De andere betrokkenen via reacties.

De uitkomsten van de digitale consultatie en de wensen en bedenkingen uit de RES regio NHZ zijn samengebracht in de reactienota 'Op weg naar RES 1.0'. Deze uitkomsten leiden tot:

- Tekstuele veranderingen voor de RES 1.0 ten opzichte van de concept RES, zoals het toevoegen van onderwerpen of aanvullingen en verbetering van bestaande teksten;
- Veranderingen op de kaart met zoekgebieden;
- Onderzoeksvragen (thematafels).

De colleges van gemeenten, Gedeputeerde Staten en de dagelijks besturen van de waterschappen nemen kennis van deze reactienota. Daarna worden de aanpassingen verwerkt, op weg naar de RES 1.0.

De vaststelling van de reactienota is een tussenstap richting de RES 1.0. Naast de aanpassingen die in de reactienota zijn opgenomen, zullen nog meer aspecten van invloed zijn op de inhoud van de RES 1.0:

- De uitkomsten van de thematafels
- De concretisering van de zoekgebieden (nader onderzoek, participatie met belanghebbenden), het lokale proces van de gemeente.
- De vertaling van de inzichten uit de zienswijze van Liander
- De doorrekening van het PBL en het advies van het nationaal programma RES (NP RES) op basis van de concept-RES (oplevering 1 februari 2021)

Bijlage 2 - Participatieproces

Onderdeel van het RES proces is een participatietraject. Van november 2020 tot januari 2021 is voor gemeente Diemen een communicatie- en participatietraject uitgevoerd, ondersteund door Bureau Buhrs, voor fase 5b, 'lokale concretisering zoekgebieden'.

Dit traject is opgezet met de bedoeling om inwoners van Diemen en de buurgemeenten te informeren en te consulteren over de zoekgebieden voor wind- en zonne-energie van de gemeente Diemen zoals opgenomen in de Concept RES.

Met een intensief communicatietraject zoals in de vorige paragraaf staat beschreven onder de fase 'lokale concretisering zoekgebieden' werden inwoners en omwonenden uit de buurgemeenten uitgenodigd aan het traject mee te doen. Tegelijkertijd werd hiermee de bekendheid van en betrokkenheid bij het RES traject vergroot.

Participatieniveau 's

Diemen heeft een participatieplan gemaakt met daarin aangegeven de inspanningen op gebied van participatie vooral te richten op onderstaande niveaus:

- Informeren over het proces
- Informeren over de mogelijke impact van zoekgebieden
- Informeren over de geldende wet- en regelgeving
- Luisteren naar de zorgen van mensen, maar ook naar de aanmoedigende geluiden
- Raadplegen over de omvang en invulling van de zoekgebieden. Welk zoekgebied wél en waarvoor en welke niet? En wat zijn beweegredenen om er wel/niet mee akkoord te gaan?
- Vervolgstep: opgevangen geluiden zorgvuldig afwegen en op transparante wijze meenemen in het vervolgproces.

Bijeenkomsten met inwoners en enquête

Een belangrijk onderdeel van het participatie traject was de dialoog met inwoners. Dit is o.a. gedaan via bijeenkomsten en een enquête.

Het doel van de eerste bijeenkomst (9 dec. '20) was vooral om inwoners te informeren over de boven omschreven stappen die de gemeente zet richting de RES 1.0. Er namen 126 inwoners deel en er werden veel vragen gesteld. De vragen werden beantwoord via hiervoor ingerichte webpagina's van de gemeente.

Tijdens de tweede bijeenkomst (15 dec. '20), bezocht door 150 inwoners uit Diemen en omliggende gemeenten, ging de gemeente in gesprek over de ideeën, kansen en zorgen bij de diverse focusgebieden voor zonne- en windenergie. In kleine groepen werd gesproken over drie verschillende focusgebieden.

Tussen 11 dec. '20 en 11 jan. '21 stond er een digitale enquête open. Het doel van de enquête was om, in het verlengde van de bijeenkomsten, nog meer ideeën, wensen, kansen en zorgen van inwoners op te halen. De enquête had niet als doel om over de zoekgebieden te stemmen en levert ook geen resultaten op die representatief zijn voor heel Diemen. 400 respondenten vulden de vragenlijst in.

Bijlage 3 – Onderzoeken

In de uitvoering van het participatietraject zijn onderzoeken gedaan en meegenomen. Hieronder een overzicht van deze onderzoeken.

- Een netimpactanalyse van Liander. Onderzoek naar energiesysteemefficiëntie en aanbevelingen voor een tijdig realiseerbare, ruimtelijk inpasbare en kostenefficiënte RES door Liander.
- Haalbaarheidsstudie: verkenning wind en zonne-energie Diemen door Pondera – 26 okt. '20 (aanvulling op regionale studies voor Concept-RES) om de ruimtelijke mogelijkheden voor grootschalige wind- en zonne-energie specifiek voor onze tien zoekgebieden inzichtelijk te maken (onderzoek i.o.v. Amsterdam).
- Maatschappelijke effecten matrix (DECISIO openbaar onderzoek) – 1 dec. '20 Inzicht in effecten van de 10 zoekgebieden, de betekenis van bepaalde alternatieven voor inwoners en belanghebbenden.
- Consultatie ringslang leefgebieden i.s.m. IVN en Park Spoorzicht (onderdeel participatieplan)
- Natuur- en landschapsadvies RES zoekgebieden Diemen door participatiecoalitie 1 febr. '21. Voor alle zoekgebieden is input opgehaald bij nationale, regionale en lokale natuur- en landschapsorganisaties: Duurzaam Dorp Diemen, IVN Diemen, KNNV Amsterdam, Landschap Noord-Holland, Natuurmonumenten, Staatsbosbeheer, Vogelwerkgroep Amsterdam, Vrienden van het Diemberbos en Vrienden van het Diemerpark.
- Achtergrondnotitie van Concept RES naar RES 1.0, 15 febr. '21 Samenvatting van alle beschikbare informatie t.b.v. het raadsbesluit. Daarin wordt per zoekgebied een overzicht gegeven van alle voor- en nadelen.
- Er is teruggekeken op het Natuuronderzoek voor Windpark Diemen - Verkennend onderzoek naar beschermde natuurwaarden in het zoekgebied voor een windpark in de gemeente Diemen (Bureau Waardenburg, 24 februari 2012)
- Omgevingsvisie Diemen 2040 (januari 2022)
- Milieueffectenrapport (MER bij Omgevingsvisie Diemen incl. aanvulling, 31 jan. '22)

Bijlage 4 - Informeren

Per doelgroep zijn verschillende manieren van informeren gebruikt. Hieronder een overzicht van deze activiteiten en de bijeenkomsten die plaats hebben gevonden.

4. 1 Informeren (extern draagvlak)

- Informatiepagina RES op diemen.nl
- Digitale nieuwsbrief; start na de bijeenkomsten in dec. 2020. Als terugblik op de bijeenkomsten en later als informatiekanaal voor de meest betrokken groep mensen. In de periode tot RES 1.0 zijn drie digitale nieuwsbrieven verstuurd. Op 21-01-2022 staan 332 adressen op de mailinglijst.
 - Nieuwsbrief 17 december 2020 (184 mails)
 - Nieuwsbrief 5 maart 2021 (183 mails)
 - Nieuwsbrief 23 april 2021 (192 mails)
- Online bijeenkomst voor belanghebbenden
bilaterale uitwisseling met verschillende belanghebbenden over de Diemer zoekgebieden houden. Doel:
 - De gemeente ziet geen belanghebbenden over het hoofd.
 - Uitwisseling onder professionals: er kan bijvoorbeeld ook over ingewikkeldere ruimtelijke en technische issues worden gesproken.
 - De belanghebbenden worden gezamenlijk op dezelfde wijze door de gemeente geïnformeerd.
 - De belanghebbenden kunnen reageren en horen ook van elkaar hoe zij naar de zoekgebieden kijken.
 - De belanghebbenden kunnen aangeven hoe zij in het vervolg betrokken willen worden.
- Twee online bijeenkomsten voor bewoners
 - Bijeenkomst 1: informeren RES en zoekgebieden Diemen
 - Bijeenkomst 2: Focusgebieden
 - omwonenden van zoekgebieden (ook omwonenden uit buurgemeenten),
 - geïnteresseerde inwoners van Diemen
 - grondeigenaren
 - lokale bedrijven,
 - lokaal actieve (natuur- en milieu-) organisaties,
 - relevante belanghebbenden (die hebben aangegeven betrokken te willen worden)
 - raadsleden (Het idee is hierbij dat raadsleden vooral luisteren naar de argumenten van inwoners)
- Enquête voor bewoners voor feedback zoekgebieden
- huis aan huis verspreiding van een papieren informatieblad RES
- Mislukte bewonersbrief dec. 2020
Om inwoners te attenderen op de informatieavonden RES op 9 en 15 december wilde de gemeente begin december 2020 een brief met een flyer naar alle inwoners sturen. De flyer was al gedrukt, maar toen ging het mis. De post liep vertraging op door de eerste Black Friday in Corona-tijd, de aanvoer van gemeentelijke enveloppen werd met dagen vertraagd en de brief zou niet meer op tijd (voor de aangekondigde bijeenkomsten) kunnen worden bezorgd. Noodgedwongen kozen de ambtenaren voor een andere oplossing; de flyer werd

opgehaald bij de drukker en last minute bij de lokale krant (Diemer Nieuws) gestopt. Zo kon toch een groot deel van de flyers worden bezorgd.

Toch was dit een cruciale misser in de communicatieaanpak; de gemeente heeft in de aanloop naar de RES 1.0 vaak het verwijt gekregen dat er veel gemeentebrieven worden verstuurd voor minder belangrijke zaken en blijkbaar niet voor zoets ingrijpends als windturbines.

- Bewonersbrief na vaststelling RES 1.0

Na vaststelling van de RES 1.0 (17 juni '21) is er een brief na alle inwoners van Diemen verstuurd. Daarin werd het besluit toegelicht en uitgelegd hoe de zoektocht naar wind- en zonne-energie in de zoekgebieden in het vervolg zouden worden vormgegeven. Er is extra aandacht besteed aan de brief door de eindredactie op taalniveau B1 te verzorgen. Zo werd de brief toegankelijker voor meer Diemenaren.

4.2 Informeren (intern draagvlak)

- digitale lunchbijeenkomst: RES in gehele organisatie onder aandacht brengen
- klankbordgroep: collega's die zijn aangehaakt bij het RES traject vanuit klankbordgroep een actieve rol vervullen in participatieproces (info over haalbaarheidsstudie Pondera en maatschappelijke effecten matrix kunnen geven) - twee keer gedaan, 9/11/2020 en 01/12/2020

4.3 Informeren (raad)

- Alle gestuurde documenten zijn ter kennisgeving naar raad gegaan
- De raad is meerdere keren tussentijds geïnformeerd via memo's van het college.
- themabijeenkomst met de raad voor input zoekgebieden - jan/febr '20
 - Inhoudelijk: behandeling vragen fracties, stappen in Diemen, windturbines en zonnevelden in Diemen

4.4 Bijeenkomsten – overzicht

Bestuurlijk

- Gemeenteraadsvergadering do. 17 juni '21 (RES 1.0 en stemmingen)
- Informatieve raadsvergadering do. 10 juni '21 (RES 1.0)
- Gemeenteraadsvergadering do 2 juli '20 (concept RES)
- Informatieve raadsvergadering do 18 juni '20 (concept RES)
- Gemeenteraadsvergadering do. 26 sept. '19 (startnotitie RES)
- Informatieve raadsvergadering do. 5 sept. '19 (startnotitie RES)

Bewonersavonden

- Bewonersavond 9 dec. '20 (informeren RES 1.0 door experts): 126 inwoners
- Bewonersavond 15 dec. '20 (dialogo, focusgebieden): 150 inwoners
- Digitale enquête 11 dec. '20 – 11 jan. '21: 400 respondenten (ideeën, wensen, kansen en zorgen inwoners in kaart brengen. Uitkomst: zonnevelden positief-neutraal / windmolens negatief)
 - Uitgezet via social media campagne, artikel in buurtkrant Diemer Nieuws, huis-aan-huis folder, informatiefolder Diemer Info en digitale abri's in de gemeente.
- Lokaal Scenario Atelier en Tygron sessie: januari en februari '20 (aanloop concept RES)
 - Lokale bijeenkomst Diemen/ Lokaal Scenario Atelier, 4 febr. '20: 35 deelnemers: raadsleden, bewoners, belanghebbenden, Alliander, directeur Energie Samen, vertegenwoordigers van provincie en energieregio, personen nmf's. verslag

- Afspraak met het bestuur van de st Vrienden van het Diemberbos om deze bij te praten over de RES – 11 dec. '19
- Gesprek Diemerwind, De windvogel en wethouder Diemen, 19 aug. '20
- Bijeenkomst vrijwilligers van Diemer IVN afdeling en boswachter SBB over leefgebied ringslang, 8 nov. '20
- Digitale bijeenkomsten bewoners van de Stammerdijk en gemeente Diemen (incl. aanwezigheid wethouder): 4 dec. '20 en 5 jan. '21 en 1 mrt. '21
 - o Verslag hiervan en update RES1.0 per brief aan inwoners Stammerdijk gestuurd - 21 apr. '21
- Gesprek gemeente Diemen, DiemerWind, Windvogel. 1 mrt. '21
- Bestuurlijke bijeenkomst op 20 april '21 met de wethouders van Amsterdam, Gooise Meren en Weesp. Diemen wil dat in de Diemerscheg wordt samengewerkt.
- Online sessie Diemer jongerenraad (o.b.v. enquête Jongeren in transitie) - 14 dec. '20
- Online sessie Kinderraad: 8 mrt. '21
- Samen met de wethouder een Teams vergadering met de eigenaren van House of Bird, de horeca in het Diemberbos - 29 april '21
- Bezoek bij de manege de Eenhoorn, waarin samen met de wethouder is gesproken met de bestuurders - op 11 mei '21
- Jongerentafel door gemeente en jongRES – 6 juli '21
 - o Jongeren stem geven in RES proces
 - o Handjevol aanwezigen (ondanks 17.000 huisfolders en JongRES verspreiding)
- Vervolg jongerentafel: brainstorm sessie - 28 sept. '21
 - o Wethouder in gesprek met JongRES
 - o Vooral over hoe jongeren te betrekken
- Thematafel Diemerscheg: ambtelijke kennissessies olv Provincie NH
- Bezoek aan bewoners rond Muiderstraatweg 61, ze wonen dicht tegen de zoekgebieden aan op initiatief van gemeente - 30 nov. '21

Overige activiteiten

- Schriftelijke reacties op RES proces zijn binnen gekomen
- Juni – september '20: reactienota Noord-Holland Zuid 'op weg naar RES 1.0' - paar reacties.
- Mogelijkheid van volksvertegenwoordigers, belanghebbenden, belanghebbenden en inwoners om te reageren op de concept-RES voor de energieregio NHZ.
 - o Waterschappen Amsterdam Gooi en Vecht: benadrukt goede afstemming grensgebied deelregio's. Diemerscheg. Koppelkansen.

Bijlage 5 – Enquêtevragen

Evaluatie RES 1.0 Gemeente Diemen (inwoners)

Aangemaakt op: 14-3-2022 10:10

Elementen: 2 | Vragen: 29 | Talen: NL | Anonimiteit: Anoniem

Achtergrondvariabelen

E-mail, Voornaam, Achternaam, Tijd van uitnodigen enquête, Starttijd enquête, Telefoonnummer, Reactiestatus

Overzicht

1. Evaluatie RES 1.0 Diemen
2. Hoe bent u over deze enquête op de hoogte gebracht?
3. Wat is uw leeftijd?
4. Wat is uw geslacht?
5. In welke buurt woont u?
6. Welke associatie heeft u bij de energietransitie?
7. Bent u bekend met de ambities van gemeente Diemen, wat betreft verduurzaming?
8. Doet gemeente Diemen genoeg aan verduurzaming?
9. Kunt u dit toelichten?
10. Bent u betrokken geweest bij participatie activiteiten over het wel/niet plaatsen van windmolens en zonneparken in gemeente Diemen?
11. Bent u:
12. Welke organisatie?
13. Heeft u deelgenomen aan:
14. Wat is uw mening hierover? (graag per onderdeel aangeven)
15. Is het thema natuur en landschap voldoende teruggekomen tijdens deze activiteiten?
16. Kunt u dit toelichten?
17. Is het thema gezondheid/welzijn voldoende teruggekomen tijdens deze activiteiten?
18. Kunt u dit toelichten?
19. Is het thema lokaal eigendom (dit betekent dat bewoners of bedrijven uit de lokale gemeenschap eigenaar of mede-eigenaar zijn van een zonnepark of windmolen) voldoende teruggekomen tijdens deze activiteiten?
20. Kunt u dit toelichten?
21. Heeft u het gevoel dat er voldoende mogelijkheden waren om uw mening te laten horen?
22. Kunt u dit toelichten?
23. Heeft u het gevoel dat gemeente Diemen iets doet met de gegeven feedback?
24. Kunt u dit toelichten?
25. Heeft u vertrouwen in het gemeentelijke vervolgproces wat betreft windmolens en zonneparken?
26. Kunt u dit toelichten?
27. Heeft u tips voor het vervolg? (meerdere antwoorden mogelijk)
28. Mocht u nog meer willen vertellen m.b.t. het windmolen/zonneparkenbeleid, dan kunt u dit hieronder toelichten.
29. Mogen wij u persoonlijk benaderen voor een interview? (Wij zullen deze gegevens alleen gebruiken om contact op te nemen om u te benaderen voor een interview)
30. Laat dan hier uw gegevens achter:
31. Wilt u op de hoogte blijven?

Evaluatie RES 1.0 Gemeente Diemen

(gemeenteraad/wethouder/ambtenaren)

Aangemaakt op: 14-3-2022 10:11

Elementen: 2 | Vragen: 30 | Talen: NL | Anonimiteit: Anoniem

Achtergrondvariabelen

E-mail, Voornaam, Achternaam, Tijd van uitnodigen enquête, Starttijd enquête, Telefoonnummer, Reactiestatus

Overzicht

1. Evaluatie Diemen RES 1.0
2. Wat is uw leeftijd?
3. Geslacht
4. Welke rol heeft u binnen gemeente Diemen?
5. Bent u goed op de hoogte gehouden van het Diemer RES-proces?
6. Kunt u dit toelichten?
7. Vanaf wanneer bent u betrokken bij het RES-proces?
8. Hoe betrokken bent u geweest bij het proces rond de zoekgebieden voor wind- en zonne-energie in gemeente Diemen?
9. Kunt u dit toelichten?
10. Worden er genoeg mogelijkheden geboden om invloed uit te oefenen op het windmolen/zonneparken beleid?
11. Kunt u dit toelichten?
12. Heeft u voor uw gevoel voldoende invloed gehad op het Diemer RES-proces?
13. Kunt u dit toelichten?
14. Heeft u het gevoel dat er iets werd gedaan met uw feedback?
15. Kunt u dit toelichten?
16. Heeft u het gevoel dat er genoeg aandacht is besteed aan bewonersparticipatie?
17. Kunt u dit toelichten?
18. Heeft u het gevoel dat er genoeg aandacht is besteed aan natuur en landschap?
19. Kunt u dit toelichten?
20. Heeft u het gevoel dat er genoeg aandacht is besteed aan gezondheid en welzijn?
21. Kunt u dit toelichten?
22. Heeft u het gevoel dat er genoeg aandacht is besteed aan lokaal eigendom? (dit betekent dat bewoners of bedrijven uit de lokale gemeenschap eigenaar of mede-eigenaar zijn van een zonnepark of windmolen)
23. Kunt u dit toelichten?
24. Heeft de gemeente genoeg gedaan aan communicatie en voorlichting?
25. Kunt u dit toelichten?
26. Was de gemeente benaderbaar voor mensen met zorgen?
27. Kunt u dit toelichten?
28. Heeft u tips voor het vervolg? (meerdere antwoorden mogelijk)
29. Mocht u nog meer willen vertellen met betrekking tot het Diemer RES-proces, dan kunt u dit hieronder toelichten.
30. Mogen we u benaderen voor een interview?
31. Laat hier uw gegevens achter:
32. Bedankt voor het invullen!

Evaluatie RES 1.0 Diemen (externe stakeholders)

Aangemaakt op: 14-3-2022 10:11

Elementen: 2 | Vragen: 30 | Talen: NL | Anonimiteit: Anoniem

Achtergrondvariabelen

E-mail, Voornaam, Achternaam, Tijd van uitnodigen enquête, Starttijd enquête, Telefoonnummer, Reactiestatus

Overzicht

1. Evaluatie Diemen Regionale Energiestrategie 1.0
2. Wat is uw leeftijd?
3. Geslacht
4. In welke hoedanigheid bent u betrokken bij de RES?
5. Van welke organisatie/onderneming/groep?
6. Bent u bekend met de ambities van gemeente Diemen, wat betreft verduurzaming?
7. Doet gemeente Diemen genoeg aan verduurzaming?
8. Kunt u dit toelichten?
9. Bent u betrokken geweest bij participatie activiteiten over het wel/niet plaatsen van windmolens en zonneparken in gemeente Diemen?
10. Heeft u deelgenomen aan:
11. Wat was uw mening hierover? Graag aangeven per activiteit.
12. Heeft u het gevoel dat er voldoende mogelijkheden waren om uw mening te laten horen?
13. Kunt u dit toelichten?
14. Heeft u het gevoel dat gemeente Diemen iets doet met de gegeven feedback?
15. Kunt u dit toelichten?
16. Heeft u vertrouwen in het gemeentelijke vervolgproces wat betreft windmolens en zonneparken?
17. Kunt u dit toelichten?
18. Heeft u tips voor het vervolg? (meerdere antwoorden mogelijk)
19. Heeft u het gevoel dat er genoeg aandacht is besteed aan bewonersparticipatie?
20. Kunt u dit toelichten?
21. Heeft u het gevoel dat er genoeg aandacht is besteed aan natuur en landschap?
22. Kunt u dit toelichten?
23. Heeft u het gevoel dat er genoeg aandacht is besteed aan gezondheid en welzijn?
24. Kunt u dit toelichten?
25. Heeft u het gevoel dat er genoeg aandacht is besteed aan lokaal eigendom? (dit betekent dat bewoners of bedrijven uit de lokale gemeenschap eigenaar of mede-eigenaar zijn van een zonnepark of windmolen)
26. Kunt u dit toelichten?
27. Heeft de gemeente genoeg gedaan aan communicatie en voorlichting?
28. Kunt u dit toelichten?
29. Mocht u nog meer willen vertellen m.b.t het windmolen/zonneparken beleid, dan kunt u dit hieronder toelichten.
30. Mogen wij u persoonlijk benaderen voor een interview? (Wij zullen deze gegevens alleen gebruiken om contact op te nemen om u te benaderen voor een interview)
31. U kunt uw gegevens hier achterlaten:
32. Op de hoogte blijven?